

Türk Parlamento Hukukunda Gensoru

*Kamil Atlay **

1. Giriş

Demokrasi, egemenliğin kaynağını milletin oluşturduğu bir yönetim şekli olarak, milletin temsilcisi olan yasama organının yürütme organının faaliyetlerini denetlemesini gerektirir. Denetim görevi, parlamentonun hükümet ile iletişimini sağlayan, böylece halkın taleplerini hükümete bildirmek suretiyle her iki organ arasında karşılıklı işbirliğini gerçekleştiren ve aynı zamanda hükümete, idarenin işleyişi, güncel gelişmeler ve sorunlar ile devlet hayatının ihtiyaçları hakkında yasama organını aydınlatma fırsatını veren bir araçtır. Parlamento, hükümetin vermiş olduğu kararları, yapmış olduğu her türlü işlemi millet adına, millettten aldığı yetkiyle ve milletin menfaatini korumak amacıyla

* Yasama Uzmanı, TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkan

la denetleme hakkına sahiptir. Bu hakkın yaptırımını ise bakanların bireysel ve/veya topluca parlamento karşısında siyaseten sorumlu olmalarıdır.

Ülkemizde parlamento tarafından bakanların bireysel ve/veya topluca siyasi sorumluluğunu ortaya koyabilecek tek araç gensoru kurumudur. 1876 Kanun-u Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi'nden bu yana mevzuatımızda yer alan gensoru kurumu, zaman içerisinde uygulamada yaşanan aksaklıkları giderici mahiyette değişikliklere uğrayarak günümüzdeki haline ulaşmıştır.

Bu çalışmada, gensoru kurumunun Türk parlamento tarihi içerisinde geçirdiği değişim ve gelişim yürürlüğe girmiş olan anayasaların temel alındığı beş başlık altında incelenerek önce yürürlükteki mevzuat hükümleri ele alınmış daha sonra dönem içerisinde verilen gensoru önergeleri değerlendirilmiştir. Daha sonra, halihazırda geçerli olan mevzuat hükümleri doğrultusunda gensorunun hukuki dayanağına ve niteliğine, konusuna ve kapsamına yer verilerek diğer denetim yolları ile karşılaştırması yapılmıştır. Son olarak gensorunun etkinliği tarihsel süreç içerisinde sonuç alınan önergeler bağlamında değerlendirilerek gösterilmeye çalışılmıştır.

2. Gensoru Kavramı

Anayasa ve İçtüzük'te, işleyişi ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş olmasına karşın, diğer bilgi edinme ve denetim araçlarından farklı olarak, gensorunun tanımına yer verilmemiştir. Özbudun'a göre; "*Gensoru, milletvekillerinin, hükümetten veya sadece bir bakandan, genel bir görüşme ve bunun sonucunda hükümetin veya ilgili bakanın siyasal sorumluluğunu doğuracak bir karara neden olacak şekilde sözlü açıklama talep etmesi...*" dir.¹ İslam'a göre; "*Milletvekillerinin, münferiden veya birlikte, bir husus veya umumi politikası hakkında hükümeti veya ilgili bakan veya bakanları Meclis huzurunda bilgi vermeye davet etmeleridir.*"² İba ve Bozkurt ise gensoruyu; "*Hükümet ya da ayrı ayrı başbakan dahil bakanlar hakkında, hükümetin genel siyaseti veya ilgi-*

¹ E. ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 72.

² N. L. İSLAM, Türkiye'de Gensoru ve Meclis Tahkikatı, Kardeş Matbaası, Ankara, 1966, s. 6.

li bakanın kendi görev alanında uyguladığı politika ve gerçekleştirdiği etkinliklere ilişkin olarak çalıştırabilecek etkin bir denetim yolu”³ olarak tanımlamıştır.*

Gensoru esas itibariyle, hükümet üyelerinden parlamentonun açıklama yapılmasını istemesi, açıklamayı yetersiz bulursa güvensizliğini gösterip görevinden düşürülmesini sağlayan bir mekanizmadır. Gensorunun eski dildeki karşılığı olan “istizah” kavramının anlamı ise, “*herhangi bir konuda açıklayıcı bilgi isteme, bir sorunun açıklanmasını isteme*” dir.⁴ Kavramsal incelemeden de anlaşılacağı üzere, gensoru önergesinin birincil amacı hükümetin siyasi sorumluluğunu ortaya koymak değil, konuya ilişkin açıklama yapmasını sağlamaktır. İslam’a göre de “*gensoru, konusu itibariyle sorudan farklı değildir.*”⁵ Ülkemiz uygulamasında milletvekillerinin doğrudan güvensizlik önergesi vermeleri mümkün değildir. Gensoru önergesinin görüşmeleri yapılırken güvensizlik önergesi verilmezse gündeme geçilir. Gensoru görüşmeleri yapılırken, hakkında gensoru verilen bakan veya Bakanlar Kurulu adına önergeyi cevaplayan bakanın açıklamaları milletvekilleri tarafından yeterli görülmezse güvensizlik önergesi verilebilir. Görüleceği üzere gensoru önergesi güvensizlik önergesi verebilmek için aşılması gereken bir eşiktir. Görüşmelerden parlamentonun tatmin olmaması siyasi sorumluluğu doğuracaktır.

Siyasi sorumluluk, bakanların veya Bakanlar Kurulunun görevine parlamento tarafından son verilebilmesi demektir.⁶ Siyasi sorumluluğu doğuran sebepler anayasalarda liste halinde açıklanmadığı gibi böylesi bir açıklamanın gereği ve imkanı yoktur. Bu şekilde bir çaba; karmaşık, her geçen gün deği-

³ Ş. İBA; R. BOZKURT, 100 Soruda Parlamento, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 217.

* Parlamenter hükümet sistemlerinde yürütme organı, bir tarafını cumhurbaşkanının, diğer tarafını Bakanlar Kurulunun oluşturduğu iki kanattan meydana gelir. Anayasa’ya göre cumhurbaşkanının vatana ihanet dışında sorumluluğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada yürütme organının sorumluluğundan bahsedilirken kastedilen Bakanlar Kurulunun(hükümetin) sorumluluğudur.

⁴ <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=istizah&ayn=tam> Erişim Tarihi: 01.06.2011

⁵ N. L. İSLAM, a.g.e., s. 10.

⁶ E. ÖZBUDUN, a.g.e, s. 323. T. GÜNEŞ, Parlamenter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, Nezir Akbasan Matbaası, İstanbul, 1956, s. 71.

şen ekonomik, toplumsal ve siyasal hayatın durağan bir kalıba sokulmaya çalışılmasına neden olur. İlgili bakanın veya Bakanlar Kurulunun parlamentonun güvenini sarsan herhangi bir işlemi veya eylemi siyasi sorumluluğu doğurabilir. Bundan dolayı siyasi sorumluluğun özel bir kanunla sınırlarının çizilmesi mümkün değildir. Hatta siyasi sorumluluğu doğuran eylem ve işlemler, kişiden kişiye değişen subjektif olaylardır. Milletvekillerinden bir kısmı yapılan uygulamayı tasvip ederken, diğer bir kısmı sorumluluğun ortaya çıktığını iddia edebilir. Parlatmentonun güvenini ortadan kaldıran her türlü olay siyasi sorumluluğu doğurabilir.⁷ Çünkü, cezai ve hukuki sorumluluğun doğması için kanunların ihlal edilmiş olması gerektiği halde, siyasi sorumluluğun doğması için, yasama organının salt çoğunluğunun yürütme organını oluşturan bakanların bir kısmının veya tamamının siyasi uygulamalarına karşı güvensizlik duyması yeterlidir. Siyasi sorumluluğun ortaya çıkışı, hakkında güvensizlik oyu verilmiş (baş)bakan veya bakanlar ile Bakanlar Kurulunun topluca görevlerinden ayrılmaları yoluyla olur.

1982 Anayasası'nın "Görev ve siyasi sorumluluk" başlıklı 112 nci maddesinin birinci fıkrasına göre Bakanlar Kurulunun temel görevi genel siyaseti yürütmektir. Burada bahsedilen "*genel siyasetin yürütülmesi*" kavramının neyi ifade ettiği önemlidir. Arsel'e göre genel siyaset, "memleketin iç ve dış siyaseti"dir.⁸ Liberal siyasi ideolojinin hakim olduğu, devletin minimalleştirilip etkinliğinin artırılmaya çalışıldığı, genel olarak güvenlik sağlayıcı ve uluslararası ilişkileri yürütücü bir organ olarak görüldüğü bir ülke ile; sosyalist ideolojinin hakim olduğu, devletin ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda başat unsur olduğu bir ülkede genel siyaset kavramı birbirinden farklı anlamlara karşılık gelmektedir. Bu karşılığa rağmen, siyasi sorumluluk iç ve dış siyasetin çapının genişliğinden ziyade, her bir bakanlığa anayasayla, bakanlıkların kuruluş ve işleyiş kanunlarıyla verilen, hükümetin kuruluş aşamasında yasama organından güvenoyunu istediği hükümet programında yer alan görev ve sorumlulukları ile yürütme organının bu sorumluluğuna ne kadar uygun davrandığıdır.

⁷ N. BİLGE, "Bakanların Görev ve Sorunları", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 1953, Cilt 10, sayı 1-4, s. 150.

⁸ İ. ARSEL, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Mars Matbaası, Ankara, 1965, s. 411.

Siyasi sorumluluk, bakanların bireysel olarak ve topluca sorumlu olmalarına bağlı olarak iki çeşittir:⁹

a) Ortak (Kolektif) Sorumluluk: Bakanlar Kurulunun hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden dolayı yasama organı karşısında bütün üyeleriyle birlikte, topluca sorumlu olmasına ortak (kolektif) sorumluluk denir.¹⁰ Bu sorumluluk türünde bakanların her biri, hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden dolayı parlamentoya karşı tek tek değil, kurul olarak ortak ve müteselsilen sorumludur. Kolektif sorumluluk ilkesi, genel siyasetin yürütülmesinden dolayı parlamentodan güvensizlik oyu alan hükümetin tüm üyelerinin görevlerinden düşürülmeleri sonucunu doğurur. Bu ilke, aynı zamanda kabinenin bütün halinde hareket etme zorunluluğunun da bir gereğidir. Bilindiği gibi, parlamenter sistemde Bakanlar Kurulu, aynı siyasi programı benimsemiş kişilerden oluşan türdeş ve dayanışma halinde bir organdır.¹¹ Bakanlar Kurulunun almış olduğu kararlar ve yapmış olduğu faaliyetler, tüm bakanlar için ortak sorumluluk doğurur. Bu sebeple bir bakan, genel siyasetin yürütülmesinde Bakanlar Kurulunun toplantılarına katılmamış ya da katıldığı halde alınan karara muhalif kalmış olsa da ortak sorumluluktan kurtulamaz. Aynı zamanda kolektif sorumluluk gereği, parlamento tarafından çalışmalarını beğenilen ve kendisine güven duyulan bakanlar da gensoru önergesi yoluyla görevlerinden düşürülebilir. Hatta –her ne kadar uygulamada görülme ihtimali olmasa da, anayasa gereği– parlamentonun tamamının çalışmalarını desteklediği bakanlar, başbakana salt çoğunluğun duyduğu güvensizlikten dolayı görevlerinden düşürülebilir.

İslam, ortak sorumluluğun söz konusu olabilmesi için iki şartın mevcut olması gerektiğini belirtmektedir: Konunun hükümetin genel siyasetiyle ilgili olması ve Bakanlar Kurulunda görüşülmüş olması.¹² Yukarıda belirtildiği gi-

⁹ K. GÖZLER, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2008, 12. Baskı, s. 303.

¹⁰ E. ÖZBUDUN, a.g.e., s. 324.

¹¹ H. TÜLEN, *Türk Anayasa Hukukunda Bakanların Cezai Sorumluluğu ve Meclis Soruşturması*, Mimoza Yayınları, Konya, 1999, s. 38.

¹² N. L. İSLAM, a.g.e., s. 17.

bi, Anayasanın 112 nci maddesinin birinci fıkrası, Bakanlar Kurulunu hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden topluca sorumlu kılmıştır. Bu sorumluluk, Bakanlar Kurulunun tamamı hakkında verilecek güvensizlik önergesinde somutlaşır. Ayrıca başbakanın Bakanlar Kurulunun başkanı olması, bakanlıklar arası işbirliğini sağlayıcı ve hükümetin genel siyasetini gözetici konumu (1982 Anayasası 112/1), başbakanın bireysel sorumluluğunun hükümetin ortak sorumluluğuna dönüşmesine yol açar. Yani başbakan hakkında verilen bir güvensizlik önergesinin kabulü, Bakanlar Kurulunun topluca görevinden düşürülmesi sonucunu doğurur.

b) Bireysel Sorumluluk: Her bir bakanın kendi sorumluluk alanındaki Bakanlığın işleyişinden dolayı yasama organına karşı sorumlu olmasına bireysel sorumluluk denir.¹³ Parlamento, Bakanlar Kurulunun tamamını değil de bakanların yalnızca birisini veya birkaçını görevinden düşürebilir. 1982 Anayasası'nın 112 nci maddesinin ikinci fıkrasında, her bakanın kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden sorumlu olduğu hüküm altına alınmıştır.

Anılan anayasa hükmü uyarınca, bir bakanın emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden dolayı sorumluluğu, sadece siyasi sorumluluktur. Bakanın, emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden cezai veya hukuki sorumluluğunun doğması mümkün değildir. Zira, bir bakanın cezai ve hukuki sorumluluğunun doğması, bakanın kanun hükümlerini ihlal edecek karar veya davranışına bağlıdır. Böyle bir ihlal yapmayan bakanın, emri altındakilerin eylem veya işlemlerinden sorumlu tutulması mümkün değildir.¹⁴

Hükümetin diğer kanadını oluşturan cumhurbaşkanının eylem ve işlemlerinden dolayı Bakanlar Kurulunun sorumluluğu var mıdır? Bu soruya Arsel;

“Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan bütün kararlardan dolayı, bu kararları imzalayan başbakan veya ilgili bakan sorumluluk altındadır. Cumhurbaşkanının bütün kararları deyince buna her türlü kararı dahil etmek mümkündür. Türk Devleti'ni temsilen yabancı devletlere temsilci göndermesi, af yetkisini kullanması vb. gibi bütün tasarruflar bakanların siyasi sorumluluğunu doğurabi-

¹³ E. ÖZBUDUN, a.g.e., s. 324.

¹⁴ H. TÜLEN, a.g.e., s. 40.

lir. Bakanların siyasi sorumluluğunu sadece cumhurbaşkanının yapmış olduğu muamelelerden ve aldığı kararlardan dolayı değil fakat aynı zamanda onun yapmakla mükellef olup da yapmamış olduğu işlerden dolayı da ortaya çıkabilir; çünkü anayasada hükümetin genel siyasetinden müşterek sorumluluğun doğduğu yazılıdır. Böylece genel siyasetin memleket yararına ortaya çıkmasına yol açacak bir işin yapılmamış olması Bakanlar Kurulunun sorumluluğunu öncelikle ortaya çıkaracaktır” cevabını vermektedir.¹⁵

Karşı-imza kuralı gereği, cumhurbaşkanı ile birlikte bir kararı imzalayan bakanın ilgili karardan kaynaklanan sorumluluğunun olduğu açıktır. Ancak cumhurbaşkanının tek başına yapmış olduğu bir işlemde dolayı Bakanlar Kurulunun sorumluluğunun doğduğu şüphelidir. Çünkü Anayasa'nın hükmü açıktır: Cumhurbaşkanının, Anayasa ve diğer kanunlarda Başbakan ve ilgili bakanın imzalarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği belirtilen işlemleri dışındaki bütün kararları Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır, bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumludur (1982 Anayasası 105). İlgili madde hükmüne göre başbakan ve Bakanlar Kurulunun sorumluluğu, karşı-imza kuralı gereği imzaladığı kararla sınırlıdır. Cumhurbaşkanı, tek başına aldığı kararlardan dolayı sorumsuzdur. Bu kararlardan dolayı siyasal sorumluluğu doğuracak bir hata yapılmışsa, halk veya halkın temsilcileri olan parlamenterler bunun hesabını soramayacaklardır.¹⁶ “Sorumluluk ve sorumsuzluk hali” olarak düzenlenen madde başlığı da bu hususu vurgulamaktadır. Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler arasında yer alan üniversitelere rektör atama işlemini yapmadığını veya atadığı rektörün görevini layıkıyla yapmayıp genel siyasetin içerisinde yer alan eğitim hizmetinin aksadığını düşünelim. Özelde Milli Eğitim Bakanının, genelde de Bakanlar Kurulunun siyasetten sorumlu tutulması mümkün görülmemektedir.

Parlamento siyasal sorumluluğun mevcudiyetini tespit ederken bazı yol gösterici düzenlemelere sahiptir. Bunlar arasında Anayasa, Başbakanlığın ve diğer bakanlıkların teşkilat kanunları, bakanlara veya Bakanlar Kuruluna görev yükleyen kanun, tüzük, yönetmelikler ile iktidar partisinin parti programı, seçim beyannamesi ve parlamentonun bilgisine sunulacak güvenoyu alınan hükümet programı sayılabilir.

¹⁵ İ. ARSEL, a.g.e., s. 417.

¹⁶ K. GÖZLER, a.g.e., s. 288.

Gensoru kurumu, parlamento tarihimizde 1876 Kanun-u Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi'nden bu yana bir asırdan daha uzun süredir bakanların veya Bakanlar Kurulunun siyasi sorumluluğunu ortaya koyabilecek *tek* araç olarak, zaman içerisinde uygulamada yaşanan sorunları giderecek nitelikte değişikliklere uğramış ve günümüzdeki haline ulaşmıştır.

3. Türk Parlamento Tarihinde Gensorunun Gelişimi

Gensoru kurumu tarihte ilk kez, parlamento kurumlarının pek çoğuna kaynak olma özelliği taşıyan İngiltere'de değil, Fransa'da ortaya çıkmıştır. 1791 tarihli Fransız Millet Meclisi İçtüzüğü'nde gensorudan bahsedilmektedir. Gensorunun günümüzdeki şeklini almaya başlaması ancak Temmuz Monarşisi sırasında olmuş, Fransız Meclisi 1849 yılında gensoruların tabi olacağı usulü tespit etmiştir.¹⁷

Ülkemizde bakanların bireysel ve kolektif siyasi sorumlulukları ilkesi Kanun-u Esasi'ye 1909 yılında yapılan değişiklikler ile girmiş, o tarihten bu yana bakanların siyasi sorumluluğu ilkesi bütün anayasalarımızda küçük değişikliklere uğramış olsa da yer almıştır. Türk parlamento tarihinde kabul edilmiş anayasaların temel alınarak 5 bölüme ayrıldığı çalışmamızın bu bölümünde, öncelikle yürürlükte bulunan anayasa ve içtüzük hükümleri verilecek, daha sonra da dönem içerisinde verilen –Bakanlar Kurulunun siyasi sorumluluğunu doğurmuş olsun ya da olmasın– verildiği dönemin siyasi hayatına hakim olmuş görüşlerin, siyasi düşünüş ve değer yargılarının belirlenmesi ve anlamlandırılmasında önemli bir işleve sahip olan gensoru önergeleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. 1876 Kanun-u Esasi Dönemi

Osmanlı-Türk tarihinin ilk anayasası olma özelliğini taşıyan Kanun-u Esasi, 23 Aralık 1876 (7 Zilhicce 1293) tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Kanun-u Esasi'nin kabulüyle Osmanlı padişahının tek egemen güç olduğu monarşik yapıdan, seçimler yoluyla halkın temsilcilerini belirlediği

¹⁷ E. ÖZBUDUN, *Parlamentar Rejimlerde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1962, s. 73.

meşrutî monarşik yapıya geçiş yapılmıştır. Ancak Birinci Meşrutiyet olarak adlandırılan bu dönemde, gerek yürütme alanında gerekse yasama alanında padişah geniş yetkilere sahiptir.

Seçimler sonucunda oluşturulmuş bir meclis olmasına karşın, milletvekillerinin kanun teklif etme yetkileri sınırlandırılmış ve bu yetkinin kullanımı padişahın iznine bağlanmıştır. Heyet-i Ayan ve Meclis-i Umumi olmak üzere iki meclisli bir yapıya sahip olan Meclis-i Mebusanda her meclis, ancak kendi görev alanını ilgilendiren konularda kanun teklif etme yetkisine sahiptir.

Yürütme alanında ise, padişah yürütme kuvvetinin başıdır. Heyet-i Vükelanın (Bakanlar Kurulu) başkan ve üyeleri olan sadrazam, şeyhülislam ve vekillerin seçilmesi, atanması ve gerektiğinde azledilmesi yetkilerine sahiptir. Heyet-i Vükelanın alacağı kararlar ve yapacağı işlemler ancak padişahın onayı ile işlerlik kazanabilir.

Kanun-u Esasi'nin 30 uncu maddesinde; "*Vükelâ-i Devlet memuriyetlerine müteallik ahval ve icraattan mesuldür.*" hükmü yer almıştır. Ayrıca 38 inci maddesi de şu şekildedir: "*İstizah-ı madde için Vükelâdan birinin huzuruna Meclis-i Mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak veyahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görür ise mes'uliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek selâhiyetini haiz olacaktır.*" Heyet-i Vükelanın siyasi sorumluluğunun her şeyiyle bağlı olduğu padişaha karşı bir sorumluluk olduğu, Meclise karşı sorumluluğunun dolaylı bir sorumluluk olduğu açıktır. Çünkü Kanun-u Esasi'de, göreve başlarken ya da görevi sırasında güvenoylanması yapılması usulü, Meclis-i Mebusana istizah takrirleri sonucunda açıklamaların yetersiz bulunup güvensizlik oyu vermek suretiyle Heyet-i Vükelayı görevinden düşürebilme yetkisi verilmemiştir.

Özbudun, gensorunun ilk olarak 1293 tarihli Kanun-u Esasi'nin 38 inci maddesi ile kabul edildiğini ve esaslarının Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi'nin 29 ila 31 inci maddeleri ile düzenlendiğini kabul etmekte ancak Birinci Meşrutiyet döneminde bu mekanizmanın siyasi sorumluluğa yol açmasının mümkün olup olmadığının tartışmalı olduğunu söyleyerek, Arsel'in, Kanun-u Esasi'nin siyasi sorumluluk prensibine açıkça olmasa bile zımnen yer vermiş olduğunu yönündeki fikrini kabul etmektedir.¹⁸

¹⁸ E. ÖZBUDUN, *Parlamentar Rejimlerde Parlamentonun Hükümeti Murakabe*

Kanaatimizce istizah (gensoru) kavramı ülkemizde ilk kez 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin 38 inci maddesinde yer almıştır. Ancak bu dönemde istizah, siyasi sorumluluğu içermemesi nedeniyle, gensorudan ziyade, açıklanması istenen konunun bütün Meclis huzurunda tartışıldığı, sonucunda herhangi bir yaptırımın bulunmadığı genel görüşmeye benzemektedir. Kanun-u Esasi'de 21.08.1909 yılında yapılan kapsamlı değişikliklerden sonra 30 uncu maddeye; “*Vükelâ Hükûmetin siyaseti umumiyesinden müştereken ve daireyi nezaretlerine ait muamelattan dolayı münferiden Meclisi Mebusana karşı mesuldürler.*” hükmü eklenmiştir ki, böylelikle Türk Anayasa tarihinde ilk kez yürütme organının yasama organına karşı siyasi sorumluluğu kabul edilmiştir. Ayrıca yine bu değişiklikler kapsamında değiştirilen istizaha ilişkin 38 inci maddede; “... *Netice-i istizahta Heyeti Mebusanın ekseriyeti arası ile hakkında ademi itimat beyan olunan nazır sakıt olur. Reisi vükelâ hakkında ademi itimat beyan olunduğu halde Heyeti Vükelâ hep birden sukut eder.*” denilerek, milletvekillerinin güvensizlik duyduğu bakanın görevini kaybedeceği, güvensizlik duyulan bakanın başbakan olması halinde Bakanlar Kurulunun düşeceği kabul edilmiştir. Anayasa tarihimizde ilk kez gensoru kurumsal olarak 21 Ağustos 1909 değişiklikleri sonrası hukukumuzda yerini almıştır.

1 Mayıs 1293 (13 Mayıs 1877) tarihli Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe girmesinden hemen sonra Meclis-i Mebusan tarafından 19 Şubat 1877 tarihinde oybirliğiyle kabul edilmiş, 13 Mayıs 1877'de padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁹ 16 fasıl ve 105 maddeden oluşan bu İçtüzük'ün beşinci faslı (29, 30 ve 31 inci maddeleri), “*Vükela-i devletten istizah-ı mevad beyanındadır (bakanlar hakkında gensoru istenmesi hakkındadır)*” başlığını taşımaktadır.*

Vasıtaları, s. 73.

¹⁹ Ş. İBA, Osmanlı'dan Günümüze Meclis İçtüzük Metinleri, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 2007, s. 371

* Madde 29: Bir konu için bakanlardan biri hakkında gensoru verilmesini milletvekillerinden biri teklif ettiği takdirde Başkana gerekçeyi içeren bir önerge verilmesi lazımdır. Bu önerge Genel Kurulda okunduktan sonra, esas konunun görüşülmesine geçilmeden kabul edilip edilmemesi hakkında oylama yapılır. Oy çokluğu ile kabul edilirse, bir gün belirlenmesine karar verilir. Kendisine gensoru yöneltilen kişinin o gün Genel Kurul'a gelmesi veya emrindeki yetkili memurlardan birinin gönderilmesi için gensoru konusunun açıkça belirtildiği bir yazı ile beraber Başkan tarafın-

Söz konusu maddelere göre, bakanlar hakkında gensoru verilebilmesi için yalnızca bir milletvekilinin Başkanlığa gerekçeli önerge vermesi yeterlidir. Önergenin Genel Kurulda okutulmasının ardından görüşülebilmesi için oy çokluğu ile kabul edilmesi gerekmektedir. Görüşme yapılmasının kabul edilmesi durumunda ilgili bakan veya yetkilendirdiği bir memuru görüşme günü Genel Kurulda açıklamasını yapar. Öncelikle önerge sahibi milletvekilinin konuşma yaptığı görüşmelerde, bakanın veya görevlendirdiği memurunun açıklamalarının yeterli olup olmadığı oya sunulur. Oylamanın yaptırım hakkında Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi'nde herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Kanun-u Esasi hükümleri ile birlikte düşünüldüğünde yapılan oylama, bakanın yeterliliğine değil açıklamanın niteliğine ilişkindir. Bu dönemde milletvekilleri sorunun hukuki dayanaktan yoksun olduğunu düşünerek soru ile sorulabilecek konuları da istizah takrirleri (gensoru önergeleri) ile sormuşlardır.²⁰ Ergiri Mebusu Müfit Bey de bunu dile getirmektedir: "...maksadım istizah değildir, yalnız bir sualdir."²¹ İkinci Meşrutiyet'in birinci yasama döneminin birinci yasama yılında 131 adet gensoru önergesi verilirken, aynı dönemde sadece 5 adet soru önergesi verilmesi de bunu göstermektedir.²²

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte, uzunca bir süre kapalı kaldıktan sonra yeniden açılan meclislerin içtüzüklerinin ihtiyacı karşıla-

dan davetiye yazılır.

Madde 30: Bakanlar Kurulundan davet edilen kişi, görüşme günü bizzat hazır bulunduğu veya emrindeki yetkili memurlarından biri mevcut bulunduğu takdirde, Genel Kurul'da gensoru önergesi okunduktan sonra, alınacak cevaba mevcut üyelere den biri söz alamaz, teklifin sahibi olan milletvekili öncelikle ve sonradan diğer üyeler söz alabilir.

Madde 31: Bakanlar Kurulundan olan kişinin ve vekaleten gelen memurun yaptığı açıklama ve teklifin sahibi olan milletvekili tarafından buna karşı konuşmalar üzerine, görüşmelerin yeterli olup olmadığı daha sonra oya sunulur. Genel Kurulca verilecek kararda gerekçe gösterilmesini teklif eden olursa, gerekçeyi içeren bir evrak hazırlayarak Başkana vermesi gerekir. Gerekçe belirtilmesinden vazgeçilmesi şeklinde bir teklif yapılırsa, her şeyden önce ve herhalde çoğunluk oyuna başvurulur.

²⁰ A. A. GAZEL, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlatenter Denetim, Çizgi Kitabevi, Konya, 2007, s. 136.

²¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Dev.1, İct. Sen.2, İ.5, I, s.55

²² A. A. GAZEL,a.g.e., s. 136.

yamadığı tartışmaları başlamıştır. Heyet-i Mebusanın İçtüzüğü'nün değiştirilmesi konusunda çalışma yapmak üzere 1910 yılında özel bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun hazırladığı İçtüzük taslağı 1911 yılında Meclis-i Mebusanda görüşülmeye başlanmıştır.²³ Değişiklik sonrası yeni Meclis-i Mebusan İçtüzüğü 16 bölümden 20 bölüme, 105 maddeden 182 maddeye çıkmıştır.

Gerçekleştirilen bu İçtüzük değişiklikleri, daha çok 1909 tarihinde yapılan Kanun-u Esasi değişiklikleri sonrası duruma uyum sağlama amacına yöneliktir. Böylelikle anayasal yönden yetkileri büyük ölçüde artırılan Meclisin İçtüzüğü'nde Kanun-u Esasi'ye paralel bir düzenleme yapılmıştır.

Yeni düzenlemede on ikinci fasıl "sual ve istizah" başlığı altında 107 ila 126 ncı maddeleri ihtiva etmektedir. İkinci Meşrutiyet'ten sonra oluşturulan Meclis-i Mebusanın denetim yetkisini kullandığı araçlar soru ve gensoru olarak bu fasıl altında düzenlenmiştir.

Yeni düzenlemede, gensorunun hükümetin iş ve eylemlerinin sebepleri ve amaçlarının sorulmasından ibaret olduğu belirtilmekte, gensoru talebinin sonucunda hükümetin veya bakanların görevlerinden düşürülebileceğine dair açık bir hüküm bulunmamaktadır. Gensoru talep edebilecek milletvekili sayısı birden yirmiye çıkarılmakta, bakanın açıklamalarının yeterli görülmemesi durumunda önerge verilebileceği hüküm altına alınmaktadır.*

Gensoru önergelerinin yapılan değişikliklerden sonra ayrıntılı bir düzenlemeye tabi tutulmasına karşın, sonucunda siyasi sorumluluğu doğuracağına ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak İçtüzük değişikliğini Anayasa değişikliği ile birlikte ele aldığımızda, Bakanlar Kurulunun veya bakanların Meclise karşı siyasi sorumluluğun mevcudiyetinin Kanun-u Esasi ile kayıt altına alındığı, bu sorumluluğun ortaya konulma yönteminin İçtüzük değişiklikleriyle düzenlendiği söylenebilir.

²³ F. BAKIRCI, TBMM'nin Çalışma Yöntemi, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 48.

* Madde 117: İstizah, hükümete hareket ve icraatının esbabı(sebebi) veya gayesini sormaktan ibaret olup, istizah takrirleri(gensoru önergeleri) laakal(en az) yirmi mebus tarafından imza edilmek lazımdır.

Madde 120: Netice-i istizah(gensoru sonucunda) hakkında arzu olunursa takrirler(önergeler) verilebilir.

3.2. 1921 Anayasası Dönemi

3.2.1. Yürürlükte Olan Mevzuat

1921 Anayasası, Kurtuluş Savaşı'nın verildiği çok zor bir dönemin ürünüdür. Toplam 23 maddeden ve bir madde-i münferideden (bağımsız madde) oluşan bu kısa metin, dönemin acil ihtiyacı olan düzenlemeleri bünyesinde barındırır. Bu Anayasa'nın kabulüyle Kanun-u Esasi bütünüyle yürürlükten kaldırılmamış, Kanun-u Esasi'nin 1921 Anayasası'yla çelişmeyen hükümleri yürürlükte kalmaya devam etmiştir. 1924 Anayasası'nın Kanun-u Esasi'nin yürürlükten kaldırıldığını açıkça belirtmesiyle son bulan bu dönemde iki anayasalı bir yapı ortaya çıkmıştır.

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisinin 7 numaralı kararı, "Nizamname-i Dahili'nin Tadil Edilmek Sureti İle Tatbiki (İçtüzük'ün Değiştirilerek Uygulanması)" adını taşımaktadır.²⁴ Bu karar uyarınca, Osmanlı Meclisi Mebusan İçtüzüğü aynen ya da değiştirilerek uygulanmaya devam edilmiştir. Ancak, söz konusu kararda hangi maddelerin değiştirilerek hangisinin aynen uygulanacağı belirlenmemiştir.

Kanun-u Esasi'nin yürürlüğü devam eden 38 inci maddesi ve değiştirilmiş Osmanlı Meclisi Mebusan İçtüzüğü'nün 117 ila 126 ncı maddeleri uyarınca bu dönemde milletvekilleri Vekiller Heyetinden istizah olunmasına dair takrirler vermişlerdir. Ancak, yasama organının yürütme organı üzerinde denetiminin sınırlarını, yürürlükte bulunan mevzuattan daha çok uygulanan hükümet sistemi belirlemiştir. Bu dönemde Vekiller Heyeti aracılığıyla yürütme görevini de yerine getiren Büyük Millet Meclisi, yasama kuvvetinin yanı sıra, yürütme ve yargı kuvvetlerinin de sahibidir. Vekiller Heyeti Meclisten ayrı ve bağımsız olmayıp, Meclisin bir organı niteliğindedir. Kuvvetler arasındaki bu yakın ilişki, günümüzün parlamenter hükümet sisteminde görülen yasama organının yürütme organı üzerinde siyasi sorumluluğu doğuracak parlamenter denetiminden ziyade, Vekiller Heyetinin yasama organının vereceği direktifleri yerine getirip getirmediğinin sürekli denetimine yol açmıştır.²⁵

²⁴ Ş. İBA, a.g.e., s. 243.

²⁵ E. ONAR, Meclis Araştırması, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 8.

3.2.2. Gensoru Talepleri

Bu dönemde toplam 62 adet gensoru önergesi (istizah takriri) verilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın verildiği ve yeni bir ülke inşa edildiği bu dönemde, gensoru önergelerinin konusunu ağırlıklı olarak askeri konular (Anteb'in askeri durumu, Pontus meselesi, Milli Aşireti'nin durumu, Ordunun kıyafet durumu vb.) ile bireysel konular (Refet Paşa, Bolvadinli Ata Efendi, Nihat Paşa, Elaziz Vali vekili vb.) oluşturmaktadır. Pek çok konuda verilen gensoru önergelerinin 1 adedi geri alınmış, 13 adedi reddedilmiş, 48 adedi bakanlar (vekil-ler) tarafından cevaplandırılmıştır. En çok Dahiliye Vekilinin çalışma alanıyla ilgili olarak gensoru önergesi verilmiştir (23 kez).

Hükümet şeklinin meclis hükümeti sistemi olması ve içinde bulunan şartların olağandışılığı nedeniyle denetim, doğrudan doğruya Meclis tarafından Vekiller Heyeti üzerinde yapılmaktadır. Bu dönemde kabul edilen iki gensoru önergesinden birisinde bakana (vekile) güvensizlik oyu verilmiş, diğerinde bakan güvensizlik oylarının fazlalığı nedeniyle istifa etmeyi tercih etmiştir.

Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi ve 62 arkadaşı tarafından 11.06.1923 tarihinde Şeriye Vekili Vehbi Efendi hakkında verilen istizah takriri kabul edilmiş, yapılan güvensizlik oylaması sonucunda vekil, çoğunluğun verdiği güvensizlik oyuyla görevinden düşürülmüştür.²⁶ Böylelikle Türk parlamento tarihinde ilk kez bir bakan gensoru kurumunun işletilmesiyle görevinden düşürülmüştür.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in 05.01.1922 tarihinde Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey hakkında verdiği istizah takriri kabul edilmiş, yapılan güvensizlik oylaması neticesinde vekile 75 güvenoyu, 68 güvensizlik oyu verilmiştir. Oylama sonucunda güvenoyu almış olmasına karşın Hamdullah Suphi Bey;

“Arkadaşlar, beyanı itimad edenlerle ademiitimad edenler arasındaki fark ben-denizin lehinedir. Fakat bu aded dört, beş ve daha ziyade artmış olsa dahi yine arzu ediyorum ki, Meclisi Alinizdeki arkadaşlarımın bu kadar mühim bir

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.29, İ.24, 14.04.1336 (14.06.1923), s. 31,107:123,146:148.

kısımının ayrı bir noktai nazar takibettiğini gördükten sonra bana düşen vazife, sizin daha büyük bir ekseriyetinizi temin edecek, memleketin ve maarifin daha ziyade tenviri ve terakkisi hususuna gayret edecek bir arkadaşşıma terki mevki etmekten ibarettir. Bu temenniyatla istifamı arz ediyorum.”²⁷

diyerek istifa etmiştir. Böylelikle gensoru sonucunda yapılan güvensizlik oylaması bakanın istifasına yol açmış, dolaylı da olsa gensoru amacına ulaşmıştır.

3.3. 1924 Anayasası Dönemi

3.3.1. Yürürlükte Olan Mevzuat

Yukarıda bahsedildiği üzere, 1921 Anayasası'nın kabul etmiş olduğu hükümet sistemi kuvvetlerin birliği esasına dayanan meclis hükümeti sistemi idi. Başka bir deyişle Büyük Millet Meclisi yasama, yürütme ve yargı erklerini kendi bünyesinde toplamış, yürütmeye ilişkin bütün işleri, yasamaya ilişkin işlerde olduğu gibi, bizzat kendi içerisinde belirlediği vekiller eliyle yerine getirmiştir.

1924 Anayasası'nın kabul ettiği sistem, Büyük Millet Meclisinin ilk kuruluşundan itibaren içinde bulunulan zor koşulların da etkisiyle uygulanan meclis hükümeti sisteminin devamı olmakla birlikte aralarında bir hayli fark bulunmaktadır. Bu dönemde uygulanan hükümet sistemi, 1921 Anayasası döneminde mutlak bir biçimde uygulanan meclis hükümeti sistemi ile günümüzün parlamenter sistemi arasında yer alabilecek “*karma*” bir sistemdir.²⁸

1924 Anayasası'nın 5 inci maddesinde yer alan, “*Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisinde belirir ve onda toplanır.*” hükmü tam olarak meclis hükümeti sistemine karşılık gelse de, 7 nci maddenin “*Meclis, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır.*” hükmü, sistemi parlamenter hükümet sistemine yaklaştırmaktadır. Ayrıca, 44 üncü madde gereğince başbakanın cumhurbaşkanı

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.14, İ.109, 12.11.1337 (05.01.1922), s. 202

²⁸ A. F. BAŞGİL, Esas Teşkilat Hukuku, Birinci Cilt: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, Fasikül I-II, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 442.

tarafından Meclis üyeleri arasından seçilmesi, bakanların başbakanın göstermesi ve cumhurbaşkanının onayıyla belirlenmesi, Meclisin Bakanlar Kurulunun oluşturulmasında sahip olduğu yetkinin güvenoyu vermeye indirgenmesi de bu doğrultuda değerlendirilmelidir.

Parlamentar hükümet sisteminin en belirgin özelliği olan yasama organının yürütme organını denetlemesi ve gerektiğinde görevinden alabilmesi 1924 Anayasası'nda açıkça vurgulanmıştır: “*Meclis, Hükümeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir.*” (Anayasa 7/2). Anayasa'nın 46 ncı maddesi uyarınca Bakanlar Kurulu, Hükümetin genel politikasından birlikte sorumludur. Bakanların her biri kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ve politikasının genel gidişinden tek başına sorumludur. 1924 Anayasası'nda siyasi sorumluluk kavramı açıkça yer almasa da yukarıda verilen maddelerde söz konusu edilen sorumluluk türünün siyasi sorumluluk olduğu açıktır. Meclisin hükümeti her an denetleyip gerektiğinde düşürebilmesi, sorumluluğun bireysel değil birlikte olması ve Anayasa'nın 47 nci ve 50 nci maddelerinde bakanların cezai sorumluluklarına ilişkin ayrı ve özel hükümlerin olması, 46 ncı maddede belirtilen sorumluluğun siyasi sorumluluk olduğunu göstermektedir. 1924 Anayasası'nın 22 nci maddesinde gensorunun Meclisin yetkisi içerisinde olduğu, uygulamasının İçtüzük'te gösterileceği ifade edilmiştir. Yeni İçtüzük'ün kabul edildiği tarihe kadar ise Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi uygulanmaya devam edilmiştir.

1924 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, 19.11.1924 tarihinde yeni Anayasa ile birlikte ortaya çıkan ihtiyaçları giderebilmek amacıyla yeni bir İçtüzük hazırlanması karara bağlanmıştır. İçtüzük komisyonunun hazırlamış olduğu taslak metin 2.5.1927 tarihinde kabul edilerek Cumhuriyet döneminin ilk İçtüzüğü olarak yürürlüğe girmiştir.²⁹

1927 tarihli Dahili Nizamname, 25 bap (bölüm) ve 236 maddeden oluşmaktadır. İstizah konusu on beşinci bapta 157 ila 168 inci maddeler arasında düzenlenmiştir. Bu maddeler uyarınca:

Bir maddenin başvekillen veya vekillerden istizah olunmasını mebuslardan biri Başkana vereceği önergede açıkça yazmak kaydıyla isteyebilir. Önerge Genel Kurulda okunduktan sonra müzakere edilmeksizin yazılı oylamaya

²⁹ Ş. İBA, a.g.e., s. 243.

tabi tutulur. Hakkında verilen gensoru önergesi kabul edilen vekilin kendisi veya maiyetindeki memurlardan birisinin açıklama yapması için Başkan o vekile davetname yazar (Madde 157).

Önerge sahibi Genel Kurul tarafından görüşme günü belirleninceye kadar önergesini geri alabilir. Görüşme gününün belirlenmiş olmasından sonra geri alma, Genel Kurulun müzakeresiz gösterme oyu ile vereceği izinle mümkündür (Madde 158).

Görüşme günü, ilgili bakan veya onun gönderdiği yetkili Genel Kurulda açıklama yapar. Bu açıklamadan sonra teklif sahibi veya sahipleri, daha sonra da diğer milletvekillerinden arzu edenler söz alırlar (Madde 160).

Bu tartışmalar sonunda hiçbir önerge verilmemesi (Madde 161), veya görüşmelerin yeterliliği ve gündeme geçilmesi (Madde 162) konusundaki önergelerin kabulü halinde Başkan gündeme geçer.

Gündeme geçilmesi hakkındaki önergelerin reddi halinde diğer gerekçeli önergeler oylanır ve önce Hükümetin tercih ettiği önerge açık oya konur (Madde 163).

Bir gensorunun okunduğu günden üç birleşim geçtikten veya müzakerelere başladıktan sonra başka bir gensoru önergesi eklenemez ve birleştirilemez. Bütçe müzakerelerine hiçbir gensoru önergesi eklenemez ve birleştirilemez (Madde 166).

Milletvekilleri gensorunun sonucuna ilişkin önergeler verebilirler, bu önergeler açık oylamaya tabi tutulur (Madde 166).

Bu maddeler yakından incelendiğinde, 1927 tarihli Dahili Nizamname'nin, yerini aldığı Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi'nin istizaha ilişkin hükümlerini, bazı küçük farklarla birlikte (gensoru verebilecek milletvekili sayısının yirmiden bire düşürülmesi gibi), büyük oranda aynen kabul ettiği görülecektir. Yeni düzenlemede de bakanların siyasi sorumluluğuna dair açık bir hüküm bulunmamakta olup bu sorumluluğun kaynağı Anayasa'nın 46 ncı maddesidir. Nizamname'de Başkanlığa sunulan gensoru önergelerinin ne zaman Meclis gündemine alınacağına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Bundan dolayı uygulamada, verilişinden itibaren kısa sürede gündeme alınan önergeler olduğu gibi, çok uzun süreler gündeme alınmamış önergeler de olmuştur.

3.3.2. Gensoru Talepleri

1924 Anayasası ve 1927 tarihli Dahili Nizamname'nin gensoruya ilişkin hükümleri, yürürlükte kaldığı 27 Mayıs 1960 yılına kadar herhangi bir değişikliğe uğramamış, fakat siyasal hayattaki değişikliklere paralel olarak, oldukça farklı uygulama dönemleri yaşamışlardır. 1924'ten 1945'e kadar tek partili hayat bütün şartlarıyla hüküm sürmüştür, 1945-1950 arası çok partili hayata geçiş dönemi ve 1950'den 1960'a kadar çok partili siyasal hayata karşın, güçlü bir tek parti iktidarının mevcut olduğu dönem yaşanmıştır. Dönemlerin siyasal yapısı gensoru kurumunun işleyişini de şekillendirmiştir.

Bu dönemde tek partinin iktidarda olduğu 1931'den 1948'e kadar herhangi bir gensoru önergesi verilmemiştir. Çok partili hayata geçmeden önce Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde fikirlerin farklılaşmaya başladığını, daha sonra Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alan Fuad Köprülü ve 15 arkadaşı tarafından şeker fiyatına yapılan zam dolayısıyla verilen gensoru önergesi göstermektedir.

1950'den itibaren artık Mecliste değişik partilerin yer aldığı ve iktidarın güçlü bir çoğunluğun desteğini arkasına aldığı, gensoru önergelerinin sayısına, içeriğine ve sonucuna bakarak anlaşılmaktadır. 1950-60 arası 22 adet gensoru önergesi verilmiş, bunların 2 adedi sahiplerince geri alınmış, 20 gensoru önergesinin yalnızca 1 adedi (ulusal mesele olduğundan hareketle Kore'ye gönderilen savaş birliği hakkında verilen önerge) kabul edilerek görüşmesi yapılmıştır. 19 önerge görüşülmeden iktidar partisi mensubu Meclis çoğunluğu tarafından reddedilmiştir.

3.4. 1961 Anayasası Dönemi

3.4.1. Yürürlükte Olan Mevzuat

Yasama ve yürütme erklerini topyekun Büyük Millet Meclisine vermiş olan 1924 Anayasası'nın aksine 1961 Anayasası yasama ve yürütme erklerini birbirinden ayırmış, yasama yetkisini Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşan TBMM'ye, yürütme görevini Bakanlar Kuruluna vermiştir (Anayasa 5,6). Böylece, 1924 Anayasası'nın gerçekte parlamenter sisteme benzer işleyişine karşın, görünürde 1920 ve 1921'den devralınmış değişmez kural olarak sürdürdüğü "*tevhid-i kuvva (güçler birliği)*" ilkesi bırakılmış,

1961 Anayasa tasarısının gerekçesinde kullanılan deyimle, “yumuşak güçler ayrılığı”na geçilmiştir.³⁰ Böylelikle meclis hükümeti sistemi ile parlamenter hükümet sistemi arasında yer alan karma sistem, kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabul edilmesiyle parlamenter hükümet sistemine dönüşmüştür. Ayrıca parlamenter hükümet sisteminin ayırt edici unsurları olarak sayılan, bakanların ve hükümetin parlamentoya karşı siyasi sorumluluk taşıması, sorumsuz bir devlet başkanının bulunması, yürütme organının cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşması ve yasama ve yürütme organlarının birbirlerini karşılıklı olarak dengelemelerini sağlayan güvenoyu ve fesih mekanizmalarının Anayasa’da öngörülmüş olması 1961 Anayasası’yla parlamenter hükümet sisteminin kurulduğunu da göstermektedir.

1961 Anayasası’nda Bakanlar Kurulunun siyasi sorumluluğuna 105 inci maddede yer verilmiştir:

“Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve Hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur. Her bakan, kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ayrıca sorumludur.”

Siyasi sorumluluğu ortaya çıkaran gensoru mekanizmasına ise 89 uncu maddede yer verilmiştir. Buna göre; “*Gensoru yetkisi yalnız Millet Meclisindedir.*” (Anayasa 89/1). Hükümet sistemini parlamenter sistem olarak teşkil eden 1961 Anayasası yasama organını da Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki ayrı meclisten oluşturmuştur (Anayasa 63). Millet Meclisi üyeleri halk tarafından genel seçimlerle belirlenmekte, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin bir kısmı seçimlerle belirlenmekte, bir kısmı cumhurbaşkanı tarafından atanmakta, bir kısmı ise doğal üye olarak Senato kompozisyonu içerisinde yer almaktaydı (Anayasa 67, 70). 1961 Anayasası, gensoru yetkisinin “*yalnız*” Millet Meclisine karşı olduğunu kabul etmiş, Cumhuriyet Senatosuna gensoru önergesi verme yetkisi vermemiştir. Gerçi maddede gensoru yetkisinin yalnız Millet Meclisine tanınmış olduğu vurgulanmasaydı dahi, si-

³⁰ M. SOYSAL, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 92-93.

yasi sorumluluğun ancak gensoru sonucunda ortaya çıkabileceği gözönüne alındığında, bu yetkinin yine de yalnızca Millet Meclisi tarafından kullanılacağı açıktır. Zira Anayasa'nın 103 üncü ve 104 üncü maddelerinde Bakanlar Kurulunun göreve başlarken ve göreve devam ederken güvenoyunu alacağı makam olarak Millet Meclisinin gösterilmesi, Cumhuriyet Senatosunun seçim yoluyla gelmemiş üyelere de sahip olması, siyasi sorumluluğu ortaya koyabilecek organın Millet Meclisi olduğunu göstermektedir. Bu durum Anayasa'nın 89 uncu maddesinin gerekçesinde de aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

“Gensoru ve buna bağlı olarak Hükümetin sorumluluğu ancak Millet Meclisinde bahis konusu olacaktır.

Bu müessesenin Millet Meclisine inhisar ettirilmesinin sebebi şudur:

- a) Millet Meclisi tamamen genel oyla seçilmiş üyelere teşekkül etmektedir. Halbuki Cumhuriyet Meclisinde atanma yolu ile gelen veya doğal olan üyeler vardır. Hükümet sorumluluğu ise Hükümet faaliyetlerini doğrudan doğruya genel oya ve efkârı umumiyeye bağlayan bir müessesedir. Cumhuriyet Meclisinin tereküp tarzı, böyle bir zincirin halkasını teşkil etmeye fazla müsait görünmemektedir.
- b) Devlet İdaresi ve temsili Hükümet sistemi, zaruri olarak muayyen zamanlarda genel oya başvurmayı ve onun sonuçlarına göre belli olan global istikametlerin uygulanmasını gerektirmektedir. Bu global istikametler periyodik olarak toptan yenilenen Millet Meclisinde ve onun ekseriyetinin itimatına sahibolacak Hükümetin icraatında tecessül edecektir. Müessir bir âmme efkârı murakabesinin işliyebilmesi muayyen bir müddetle belirli bir politikanın yürütülebilmesine bağlıdır. Kamu oyunun zaman zaman kısmi seçimlerle nüanslarını belirten Cumhuriyet Meclisi önünde siyasi sorumluluk, bir iktidarın periyodik ve toplu sorumluluğu esaslarını bertaraf edecek, hem de siyasi sorumluluğu dağıtacaktır.”³¹

Anayasa'ya göre milletvekilleri veya bir siyasi grup tarafından verilen gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı, verilişinden sonraki ilk birleşimde görüşülür (Anayasa 89/2). Uygulamada, önergelerin verilişini takip eden ilk birleşimde görüşülmediği, verilişinden sonra uygun bir zaman

³¹ TM Tutanak Dergisi, C.2, B.34, 30.03.1961 tarihine ek Sıra Sayısı 35, s. 35-36

içerisinde Genel Kurulda okutulduğu, okunduktan sonraki ilk birleşimde Genel Kurulda görüşüldüğü görülmektedir. Yaşanan tartışmalarda muhalefet partileri bu uygulamanın Anayasa hükmüne aykırı olduğunu iddia etmiştir. Meclis Başkanlığı ise, Genel Kurulda okunan önergeyle milletvekillerinin ve önergenin hedefinde olan bakanın veya Bakanlar Kurulunun önerge içeriği hakkında bilgi sahibi olduğunu, “*veriliş*” kavramından önergenin Meclis Başkanlığına değil Genel Kurula sunulmasının anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Dönem içerisinde Başkanlık görüşü teamül haline gelmiştir.

Madde hükmünden de anlaşılacağı üzere, gensoru önergesi verebilecek milletvekili sayısı yönünden anayasal bir sınırlama yoktur. Bir milletvekili tek başına önerge verebileceği gibi birden fazla milletvekili de bir araya gelip önerge verebilir. Anayasanın 85 inci maddesinin, “*Siyasi parti grupları en az on üyeden meydana gelir.*” hükmü gereğince bu dönemde siyasi parti grupları asgari 10 milletvekilinden oluşmaktaydı. Dolayısıyla siyasi parti gruplarıca verilen önergelerin en az on milletvekilinin desteğini aldığı kabul ediliyordu. 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa Değişikliğine Dair Kanun’la 1961 Anayasası’nın 89 uncu maddesi değiştirilmiştir. Buna göre; “*Gensoru önergesi bir siyasi parti grubu adına veya en az 10 milletvekilinin imzasıyla verilir. Gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı, verilişinden sonraki üç birleşim içerisinde görüşülür.*” hükmü kabul edilmiştir. Gensoru önergesinin verilişinden sonraki ilk birleşimde görüşülme zorunluluğu, muhalefet partilerinin çıkmasını istemediği bir kanun tasarısı/teklifinin Genel Kurul gündemine girdiğinde gensoru kurumunu bir obstrüksiyon* aracı olarak kullanmalarına neden oluyordu. Ayrıca bazı milletvekillerinin –önergenin başka destekçisi olmadığı durumlarda dahi– sıklıkla gensoru önergesi vermesi ve önergesini savunmak için uzun süreler kullanması 60’lı yıllar boyunca çokça tartışma konusu olmuştur. Bunu engellemek isteyen kanun koyucu önerge verebilecek milletvekili sayısını 10’a yükseltmiş, gensorunun verilişinden sonraki üç birleşim içerisinde görüşülebileceği

* *Obstrüksiyon*: Yasama işlerinin ya da etkinliklerinin, bunlara karşı çıkan siyasal partiler ya da milletvekillerince hukuk içinde kalan yol ve yöntemlere başvurularak engellenmesi veya geciktirilmesi girişimidir. Ş. İBA; R. BOZKURT, a.g.e., s. 66.

kuralını getirerek, Meclis gündeminde yer alan önemli kanun tasarı/tekliflerinin önüne geçilmesini engellemeye çalışmıştır.

1961 Anayasası'nın 89 uncu maddesiyle önceki dönemde sıkça eleştiri konusu yapılan gensoruların görüşme yapılmaksızın oylama yoluyla kabulü veya reddi uygulaması da ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle, önerge sonuçta Genel Kurul tarafından reddedilse dahi, görüşmeler yoluyla muhalefete kamuoyunun dikkatini ilgili konuya veya bakana çekebilme imkanı tanınmıştır. Maddenin gerekçesinde de bu durum vurgulanmaktadır:

“Maddenin teknik tanziminde iki nokta telif edilmeye çalışılmıştır. Bir taraftan şimdiye kadar parlamento hayatımızda gensoruyu yok eden hükümler bertaraf edilmeye ve her üyeye bu hakkı tanımaya çalışılmış, diğer taraftan müessesenin bir obstrüksiyon yolu haline gelmesi önlenmiştir. Bu sebeple gensorunun kabulü için bir öngörüşme tanzim edilmiştir.”³²

CHP Grup Başkanvekili Turhan Feyzioğlu da vermiş olduğu gensoru önergesiyle ilgili yapılan usul tartışmaları sırasında önceki dönem uygulamalarını eleştirmiştir:

“Bizim Anayasamız geçmiş yılların tecrübelerinden ders almış bir Anayasa olduğu için ve geçmişte hiçbir müzakere yapılmadan gündeme alınsın mı, alınmasın mı bu dahi konuşulmadan sadece çoğunluk partisine mensup milletvekillerinin oylarıyla gensoru önergeleri reddedildiği ve bir dönem boyunca hat-ta iki dönem, üç dönem boyunca bir gensorunun dahi görüşülmesine imkan bulunmayan devrelerden geçtiğimiz için Anayasayı yapanlar, gensoru önergeleri mutlaka gündeme alınsın mı, alınmasın mı hususu verilmesini takibeden ilk birleşimde görüşülür diye kayıt koymuşlardır.”³³

Maddenin teknik tanziminin ikinci noktasını oluşturan gensoru kurumunun bir obstrüksiyon yolu olmasının engellenmesi, uygulamada beklenen sonuçları vermemiştir. Erzurum Milletvekili Cevat Önder'in aşağıdaki sözleri de bu durumu yansıtmaktadır:

“89 uncu maddenin kazuistik olarak tanzimi, bu müesseseyi obstrüksiyona ve-

³² TM Tutanak Dergisi, C.2, B.34, 30.03.1961 tarihine ek Sıra Sayısı 35, s. 36.

³³ MM Tutanak Dergisi, D.2, C.5, B.60, 02.03.1966, s. 20.

sile kılmamaktadır. Beri taraftan 89 uncu maddenin tatbikatına bakıyoruz ki tamamen gensoru müessesesi obstrüksiyon vasıtası olarak kullanılıyor.”³⁴

Gensoru önergelerinin görüşülmesinin ardından verilen güvensizlik önergesinin kabul edilmesi yoluyla Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülebilmesi, üye tam sayısının salt çoğunluğuyla olur (Anayasa 89/6). Anayasa'nın 67 nci maddesi uyarınca, Millet Meclisi üye sayısı 450'dir. Bu durumda Millet Meclisini oluşturan üyelerin salt çoğunluğu anlamına gelen 226 milletvekili güvensizlik önergesini kabul ettiğinde, ilgili bakan veya Bakanlar Kurulu görevinden ayrılmak durumunda kalacaktır. 1982 Anayasası ilk önce TBMM'nin 450 milletvekillinden oluşacağını kabul etmiş, bu sayı daha sonra, ilkin 500'e ardından 550'ye çıkarılmıştır. Böylelikle güvensizlik önergesinin kabulü için gerekli olan milletvekili sayısı önce 251'e, daha sonra 276'ya yükselmiştir.

Gensoru kurumunun kendisinden önceki dönemlerde işlevsel bir kullanımının olamadığına yönelik eleştiriler, kanun koyucunun gensoru kurumunu İchtüzük'le düzenlemeye gerek kalmayacak şekilde ayrıntılı bir biçimde 1961 Anayasası'nda düzenlemesine neden olmuştur. Kanun koyucu da bu durumun farkındadır. Anayasa'nın gerekçesinde:

“Avrupa parlâmentolarının bâzılarında cari olan bu usulün, başka memleketlerde içtüzüklerle tanzim edilmekle beraber bizde şimdiye kadar ters bir anenin yerleşmiş olması sebebiyle, Anayasada biraz uzunca olarak tanzimi zaruri görülmüştür.”³⁵

denilmektedir. 1961 Anayasası'nın bu etraflı düzenlemesi miras olarak 1982 Anayasası'na aktarılmıştır.

27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından, 13.12.1960 tarihli ve 157 sayılı “1924 tarih 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12.06.1960 Tarihli ve 1 Sayılı Kanuna Ek Kurucu Meclis Teşkili Hakkındaki Kanun”un 25 inci maddesinin dayanağını oluşturduğu Milli Birlik Komitesi İchtüzüğü hazırlan-

³⁴ MM Tutanak Dergisi, D.2, C.24, B.34, 31.01.1968, s. 87.

³⁵ TM Tutanak Dergisi, C.2, B.34, 30.03.1961 tarihine ek Sıra Sayısı 35, s. 36.

mıştır. Ne zaman kabul edildiği kesin olarak bilinmeyen ve Resmi Gazete’de hiç yayımlanmamış olan bu İçtüzük,³⁶ 1927 tarihli TBMM İçtüzüğü’nün gensoruya ilişkin hükümlerini günümüz Türkçesine çevirmekten öte yeni bir düzenleme yapmamıştır.

1961 Anayasası’nın 85 inci maddesi gereğince Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşan TBMM’nin çalışma düzeninin, TBMM ve her iki meclisin kendi yapacakları ayrı içtüzüklerle düzenlenmesi gerekiyordu. Anayasa’nın Geçici 7 nci maddesi uyarınca belirtilen içtüzüklerin iki yıl içerisinde çıkarılması gerekmekteydi. Bu içtüzükler kabul edilene kadar Geçici 3 üncü madde uyarınca eski içtüzüğün yürürlüğü devam edecekti.* Ancak Anayasa’da belirtilen bu iki yıllık süreye uyulmamış, Millet Meclisi İçtüzüğü 5.3.1973 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Millet Meclisi İçtüzüğü’nde gensoru 107 nci maddede kısaca düzenlenmiş, maddenin son fıkrasında da 1961 Anayasası’nın 89 uncu maddesine atıf yapılmıştır. Bu maddeye göre; *“Gensoru önergesi bir siyasi parti grubu adına veya en az 10 milletvekilinin imzasıyla verilebilir. Gensoru önergesi beşyüz kelimedenden fazla ise, imza sahipleri beşyüz kelimeyi geçmeyecek bir özeti bu önergeye eklemek zorundadırlar. Başkanlık bu özeti bastırır. Gerekli görürse önergeleri de bastırıp dağıtabilir.”*

Bu dönemde içtüzük yönünden iki uygulama devresi vardır. Birinci devre, 1960’dan 1973’e kadar olan, 1927 tarihli Dahili Nizamname’nin günümüz Türkçesine çevrilerek uygulandığı dönemi; ikinci devre, yeni kabul edilen içtüzük hükümlerinin uygulandığı 1973’ten sonraki dönemi kapsamaktadır. İlk dönemde gensoru görüşmeleri, sürece ilişkin ayrıntılı hükümler ihtiva eden Dahili Nizamname temelli yürütülmüştür. İkinci dönemde gensoru görüşmeleri, 1971 tarihinde gerçekleştirilen değişiklik sonrası son halini alan Anayasa’nın 89 uncu maddesine paralel bir düzenleme getiren Millet Meclisi İçtüzüğü temelli yürütülmüştür.

³⁶ Ş. İBA, a.g.e., s. 219.

* 1961 Anayasası Geçici 3. Madde: Bu anayasaya göre kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Millet Meclisinin ve Cumhuriyet Senatosunun toplantı ve çalışmaları için, kendi içtüzükleri yapıncaya kadar, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 27 Ekim 1957 tarihinden önce yürürlükte olan içtüzüğü hükümleri uygulanır.

Millet Meclisi İçtüzüğü'nün getirdiği iki önemli değişiklik bulunmaktadır:

- a) Gensoru önergesi beşyüz kelimedenden fazla ise, imza sahipleri beşyüz kelimeyi geçmeyecek bir özeti bu önergeye eklemek zorundadırlar.
- b) 61 inci maddenin son fıkrası uyarınca, gensorunun gündeme alma görüşmeleri sırasında siyasi parti grupları, komisyon ve hükümet adına yapılan konuşmalar yirmi, üyeler tarafından yapılan konuşmalar on dakika ile sınırlanmıştır.

3.4.2. Gensoru Talepleri

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 arasını kapsayan yaklaşık 20 yıllık 1961 Anayasası dönemi 5 yasama döneminden oluşmaktadır. Birinci yasama döneminde 4 adet gensoru verilmiş, 1 adedi geri alınmış 3 adedi ise reddedilmiştir.

İkinci yasama döneminde olağandışı bir gelişme yaşanmıştır. 1966 yılında hükümetin Seçim Kanunu'nu gündemin gensorular hariç en başına almak istemesi üzerine, muhalefet partileri de çıkmasını istemedikleri kanunu engellemek için çok sayıda ve uzun gerekçeli gensoru önergesi vererek Meclisin çalışmalarını yavaşlatmışlardır. Olağandışı yaşanan bu gelişme, daha sonra iktidarın Seçim Kanunu'nu gündemden çıkarmayı kabul etmesi karşılığında muhalefet partilerinin de vermiş oldukları gensoru önergelerini topluca geri almasıyla sona ermiştir. Bu olağandışı gelişmenin etkisiyle, ikinci yasama döneminde 84 adet gensoru önergesi verilmiş, 44 adedi geri alınmış, 37 adedi reddedilmiş, 3 adedi ise hükümsüz kalmıştır.

Üçüncü yasama döneminde 23 adet gensoru önergesi verilmiş; bunlardan 1 adedi Bakanlar Kurulu istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, 1 adedi geri alınmış, 21 adedi ise reddedilmiştir.

Dördüncü yasama döneminde 6 adet gensoru önergesi verilmiş ve bunların tamamı reddedilmiştir.

Beşinci ve son yasama döneminde 69 adet gensoru önergesi verilmiş; bunlardan 30 adedi geri alınmış, 22 adedi reddedilmiş, 5 adedi bakan istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, 6 adedi Bakanlar Kurulu istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, 1 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş ve Süleyman De-

mirel Hükümeti düşürülmüş, 1 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş ve Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen düşürülmüş, 1 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş fakat Bakanlar Kurulu hakkında güven istemi kabul edilmiş, 3 adedi hükümsüz kalmıştır. Bu dönem, Mecliste çoğunluğu elde edebilecek sayıda milletvekiline sahip olan bir siyasal partinin olmadığı, azınlık hükümetlerinin iş başında olduğu, siyasal hayatın tam bir kargaşa içerisinde olduğu ve askeri müdahaleye doğru hızla gidildiği bir dönemdir.

1961 Anayasası döneminde iki kez gensoru önergesi yoluyla siyasi sorumluluk doğmuş, önergenin hedefini oluşturan bakan ve Bakanlar Kurulu görevlerinden düşürülmüştür. Bu örneklerinden ilkinde, CHP Grubu adına Ankara Milletvekili Altan Öymen tarafından; “İçte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışıyla ulusal birliğimizi zedelediği, Türkiye’nin gelişmesini engellediği, halk çoğunluğunu yoksulluğa sürüklediği ve T.C. Devletini Anayasanın belirlediği kurallardan ve çerçeveden uzaklaştırmaya çalıştığı” iddiasıyla verilen ve 29.12.1977 tarihinde okunan gensoru önergesinin görüşülmesi kabul edilmiş, 31.12.1977 tarihinde yapılan görüşmeler esnasında verilen güvensizlik önergesinin kabul edilmesiyle Cumhuriyet tarihinde ilk kez olmak üzere Süleyman Demirel Hükümeti görevinden düşürülmüştür.

İkincisinde ise, MSP Grubu adına Necmettin Erbakan tarafından; “tutum ve davranışıyla dış politika konusunda milli menfaatlerimize aykırı hareket ettiği” iddiasıyla verilen ve 21.08.1980 tarihinde Genel Kurulda okunan gensoru önergesinin görüşülmesi kabul edilmiş, 03.09.1980 tarihinde yapılan görüşmeler esnasında verilen güvensizlik önergesinin kabul edilmesiyle Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen görevinden düşürülmüştür. 1961 Anayasası döneminde verilen gensoru önergeleri incelendiğinde, hemen her konuda ve hemen her bakan hakkında gensoru önergesi verildiğini söylemek mümkündür. Meclis aritmetiği içerisinde küçük sayılarla da olsa pek çok siyasal ideoloji ve yaklaşımın yer bulabilmesi ve ilk dönemde gensoru önergesi verebilmek için asgari yeter sayının belirlenmemiş olmaması nedeniyle, değişik kesimleri ilgilendiren sorunlar gensoru önergesi yoluyla Genel Kurul gündemine girmişlerdir. Toprak reformunun yapılmaması, tarım işçilerinin hayat seviyelerinin artırılması konusunda hiçbir şey yapılmaması, işçilerin hayat pahalılığında etkilenmemesi için gerekli tedbirlerin alınmaması, köylerin kalkınması hususunda tedbir alınmaması, Avrupa’da çalışan Türk işçilerin sorunlarıyla ilgili-

nilmemesi, laik devlet ilkesinin ihlal edilmesi, Kıbrıs konusunda alınması gereken tedbirlerin alınmaması, Güney bölgesinde meydana gelen olaylar, çeşitli kamu kurumlarını ilgilendiren olaylar hakkında verilen gensoru önergeleri bunlara örnek verilebilir. 70’li yılların sonuna doğru (özellikle beşinci yasama döneminde) önergelerin çoğunluğunun konusunu anarşi, terör, şiddet olaylarının önlenememesi, vatandaşlarının can güvenliğinin sağlanamaması gibi konular oluşturmaktadır. Beşinci yasama döneminin temel karakteristiği, dönemin konjonktürünü yansıtan toplumsal ve siyasal bölünmüşlüktür. Herhangi bir partinin Meclis çoğunluğunu elde edememesi, kısa süreli koalisyon hükümetleri, milletvekilleri arasında derin siyasal görüş farklılıklarının bulunması gensoru kurumunun yoğun ve etkili bir biçimde kullanılmasına neden olmuştur.

Bu dönemde iki konunun sıklıkla usul tartışmalarına konu olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, önergelerin verilmesini takip eden ilk birleşimde görüşülmemesidir. Muhalefet partilerinin milletvekilleri bu durumun Anayasa’ya aykırı olduğunu iddia etmiştir. Dönemin kayıtları incelendiğinde, önergelerin verilmesini takip eden ilk birleşimde görüşülmediği, verilenden sonra uygun bir zaman içerisinde Genel Kurulda okutulduğu, okunduktan sonraki ilk birleşimde Genel Kurulda görüşüldüğü görülmektedir. Hatta bu durum milletvekillerce, “...*bu konuda Başkanlığa verilenden sonra ilk birleşimde görüşülür sözünü sağa sola çektirmeden işin icabına uyarak tefsir etmekte isabet bulunduğu inancındayız*” denilerek eleştiri konusu yapılmıştır.³⁷

İkinci sorun ise, gündeme alma görüşmelerine ilişkin herhangi bir süre kısıtlamasının olmaması nedeniyle muhalefet milletvekillerinin çok uzun önergeler vermek veya uzun süre önerge üzerinde konuşma yapmak yoluyla Meclis çalışmalarını yavaşlatmaya çalışmalarıdır. Bu da iktidar partisine mensup milletvekillerce Anayasa’ya aykırı olduğu iddiasıyla eleştiri konusu yapılmıştır. Bu konuda verilebilecek en güzel örnek, Konya milletvekili Seyit Faruk Önder ve 6 arkadaşı tarafından 18.03.1966 tarihinde verilen gensoru önergesidir. Birleşimi yöneten başkan;

“...bu kadar uzun bir önerge ilk defa verilmiş olduğu cihetle gerek Anayasa-

³⁷ MM Tutanak Dergisi, D.2, C.5, B.60, 02.03.1966, s. 20.

da gerekse Meclis İÇtüzüğünde böyle uzun bir önerenin verilebileceği düşünülmediği için bir hüküm bulunmadığı cihetle resen daha pratik bir yol imkanı bulamadık...”

diyerek önerenin okutulmasından başka çarenin olmadığını ifade etmiş ve toplam 470 sayfa uzunluğundaki önerge, 8 birleşim boyunca okunmuştur.³⁸

3.5. 1982 Anayasası Dönemi

3.5.1. Yürürlükte Olan Mevzuat

1982 Anayasası çift meclisli parlamento yapısından vazgeçerek yeniden tek meclisli parlamento yapısına dönüş yapmıştır. Anayasa 87 nci maddesiyle Bakanlar Kurulu ve bakanları denetlemeyi TBMM’ye bir yetki ve görev olarak vermiş, 112 nci maddesiyle yürütme organının siyasi sorumluluğunu kabul etmiştir. Parlatentonun yürütme organının siyasi sorumluluğunu ortaya koyabileceği araç olan gensoru kurumu 99 uncu maddede ayrıntılı bir biçimde yer almıştır.

İlgili maddede gensoru önergesinin işleyişine ilişkin süreler şöyledir: Gensoru önergesi, verilişinden sonraki *üç gün* içinde bastırılarak üyelere dağıtılır; dağıtılmasından itibaren *on gün* içinde gündeme alınıp alınmayacağı görüşülür.

Gündeme alma kararıyla birlikte, gensorunun görüşülme günü de belli edilir; ancak, gensorunun görüşülmesi, gündeme alma kararının verildiği tarihten başlayarak *iki gün* geçmedikçe yapılamaz ve *yedi günden* sonraya bırakılmaz.

Gensoru görüşmeleri sırasında üyelerin veya grupların verecekleri gerekçeli güvensizlik önergeleri veya Bakanlar Kurulunun güven isteği, *bir tam gün* geçtikten sonra oylanır.

Madde hükmünden de anlaşılacağı üzere, bir gensoru önergesi en fazla 3 gün dağıtım, 10 gün gündeme alma görüşmeleri, 7 gün görüşme, 1 tam gün oylama olmak üzere 21 gün içerisinde sonuçlandırılır. Önerenin bir gün içerisinde dağıtılması, ertesi gün gündeme alma görüşmelerinin yapılması, 2 gün

³⁸ MM Tutanak Dergisi, D.2, C.5, B.68, 18.03.1966, s. 433.

sonra görüşülmesi ve 1 tam gün sonra oylanması durumunda gensoru önergesi 5 gün içinde sonuçlandırılabilir. Bir başka deyişle, bir gensoru önergesinin görüşülmesi en az 5 gün, en çok 21 gün sürer.

1982 Anayasası'nın Geçici 6 ncı maddesi uyarınca, askeri dönemin ardından yeniden açılan TBMM'nin kendi içtüzüğünü yapıncaya kadar Millet Meclisi İçtüzüğü'nün anayasaya aykırı olmayan hükümlerinin uygulanmasına devam edilmiştir. Anayasa'nın Geçici 8 inci maddesiyle de, yeni içtüzüğün TBMM'nin ilk toplantısını izleyen 1 yıl içinde yapılması gerektiği kabul edilmişti. Bu süre içerisinde yeni bir içtüzük yapılamadığından, 1973 tarihli Millet Meclisi İçtüzüğü 1996 yılına kadar uygulanmaya devam etmiştir.³⁹ 1996 yılında yeni baştan bir içtüzük yazmak yerine, 1973 tarihli Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 1982 Anayasası'na uyumlu hale getirilmesi tercih edilmiştir. 16.05.1996 tarihli ve 424 sayılı TBMM Kararıyla adı da değiştirilen İçtüzük'ün "gensoruda usul" başlıklı maddesi değiştirilmiş, gensoru önergesi verebilecek milletvekili sayısı 10'dan 20'ye çıkartılarak Anayasa ile paralellik sağlanmış, daha önce meclis başkanının gensoru önergelerinin özetlerini bastırması, önergeleri *gerekli görürse* bastırıp dağıtması yerine, meclis başkanının gensoru önergelerini verilisinden sonraki üç gün içinde bastırıp üyelere dağıtması zorunluluğu getirilmiştir.

Halihazırda yürürlükte bulunan İçtüzük hükümleri gereğince, gensoru önergesi bir siyasi parti grubu adına veya en az 20 milletvekilinin imzasıyla verilebilir. Verilisinden sonraki üç gün içerisinde Başkanlıkça bastırılarak üyelere dağıtılır. Önerge beş yüz kelimedenden fazla ise, imza sahipleri beş yüz kelimeyi geçmeyecek bir özeti de eklerler ve Genel Kurulda bu özet okunur.

3.5.2. Gensoru Talepleri

1982 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönem, günümüze değin(yirmi dördüncü yasama dönemi hariç) yedi yasama döneminden oluşmaktadır. Bu yasama dönemlerinin ilki olan on yedinci yasama döneminde 3 adet gensoru önergesi verilmiş ve tamamı reddedilmiştir.

On sekizinci yasama döneminde 28 adet gensoru önergesi verilmiş ve bunların tamamı reddedilmiştir.

³⁹ Ş. İBA, a.g.e., s. 5.

On dokuzuncu yasama döneminde 42 adet gensoru önergesi verilmiş; bunlardan 2 adedi sahipleri tarafından geri alınmış, 2 adedi bakan istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, 1 adedi imza sahiplerinin imzalarını çekmeleri nedeniyle Anayasa'da öngörülen yeter sayıda imza kalmadığından işlemden kaldırılmış, 37 adedi reddedilmiştir.

Yirminci yasama döneminde 22 adet gensoru önergesi verilmiş; bunlardan 1 adedi Bakanlar Kurulu istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, 1 adedi bakan istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, 2 adedi imza sahiplerinin imzalarını çekmeleri nedeniyle Anayasada öngörülen yeter sayıda imza kalmadığından işlemden kaldırılmış, 3 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş ve Devlet Bakanı Güneş Taner ile Başbakan Mesut Yılmaz görevlerinden düşürülmüş, 1 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş fakat Bakanlar Kurulu hakkında verilen güvensizlik önergesi kabul edilmemiş, 1 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş fakat başbakan hakkında verilen güvensizlik önergesi kabul edilmemiş, 3 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş fakat bakan hakkında verilen güvensizlik önergesi kabul edilmemiş, 10 adedinin gündeme alınması reddedilmiştir.

Yirmi birinci yasama döneminde 29 adet gensoru önergesi verilmiş; bunlardan 1 adedi bakan istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, 3 adedi imza sahiplerinin imzalarını çekmeleri nedeniyle Anayasa'da öngörülen yeter sayıda imza kalmadığından işlemden kaldırılmış, 2 adedi sahiplerince geri alınmış, 23 adedi reddedilmiştir.

Yirmi ikinci yasama döneminde 8 adet gensoru önergesi verilmiş ve bunların tamamı reddedilmiştir.

Yirmi üçüncü yasama döneminde 13 adet gensoru önergesi verilmiş, bunlardan 12 adedi reddedilmiş, 1 adedi önergenin muhatabı olan Adalet Bakanı TBMM Başkanı seçildiğinden, dolayısıyla konusu kalmadığından işlemden kaldırılmıştır.

Bu dönemde özelleştirme, Çekiç Güç, Gümrük Birliği, Körfez Savaşı, terör, tarımsal konular, İSKİ Skandalı gibi pek çok konu hakkında gensoru önergesi verilmiş olsa da, konuların ağırlığını ekonomik sorunlar oluşturmaktadır. Özellikle ekonomik krizlerin yaşandığı 1994 ve 2001 yılları öncesi ve sonrasında hükümetin uygulamış olduğu ekonomi politikaları hakkında yoğun bir biçimde gensoru önergesi verilmiştir.

1982 Anayasası döneminde 2 kez gensoru önergesi yoluyla siyasi sorumluluk doğmuş, önergenin hedefini oluşturan bakan ve başbakan görevlerinden düşürülmüştür:

DYP Grubu adına Ankara Milletvekili Saffet Arıkan Bedük, FP Grubu adına Erzurum Milletvekili Lütfü Esengün ve CHP Grubu adına Antalya Milletvekili Deniz Baykal tarafından ayrı ayrı 11.11.1998 tarihinde “Çete ve mafya liderleri ile doğrudan ilişki içinde oldukları ve özelleştirmelerde özellikle Türkbank’ın satışı ihalesinde devletin menfaatini gözetmeyerek görevlerini kötüye kullandıkları” iddialarıyla Devlet Bakanı Güneş Taner ve Başbakan Mesut Yılmaz hakkında verilen gensoru önergeleri birleştirilerek görüşülmüş, gündeme alınmaları kabul edilmiş ve görüşmeler esnasında verilen güvensizlik önergeleri de üye tamsayısının salt çoğunluğuyla kabul edilerek Devlet Bakanı ve Başbakan görevlerinden düşürülmüştür. Böylelikle Cumhuriyet tarihinde ikinci kez bir hükümet, üçüncü kez bir bakan görevinden düşürülmüştür.

Bu dönemde uygulamada, gensoru önergelerinin gündeme alma görüşmeleri ve görüşülmeleri esnasında yıllar içerisinde karşılaşılan sorunların Anayasa ve İçtüzük değişiklikleri ile çözülmesi ve milletvekillerinin sıklıkla yapılan uygulamalardan edindiği tecrübelerin etkisiyle usul tartışmalarının olmadığı, oturmuş bir gensoru kurumu görülmektedir. Ayrıca geçmiş dönemlerde verilen gensoru önergeleri ile karşılaştırıldığında, bu dönemde çoğunlukla önergelerin hedefinin bakanlar değil, Bakanlar Kurulu olduğu dikkati çekmektedir. Bu doğrultuda, günümüzde bireysel siyasi sorumluluktan ziyade kolektif siyasi sorumluluğu doğuracak şekilde gensoru önergesi vermeye doğru bir eğilim olduğu söylenebilir.

4. Gensorunun Hukuki Dayanağı ve Niteliği

Gensoru kurumunun hukuki dayanağını Anayasa’nın 99 uncu ve İçtüzük’ün 106 ncı maddesi oluşturmaktadır. Anayasa’nın temel hükümleri ortaya koyması, işleyişe ilişkin ayrıntılı düzenlemelerin İçtüzük’te düzenlenmesi gerekirken, gensoru Anayasa’da ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Altı fıkradan oluşan Anayasa’nın 99 uncu maddesinde gensoru önergesinin kimler tarafından verileceği, önergenin bastırılması, dağıtılması, gündeme alma gö-

rüşmeleri, gensoru önergesinin görüşülmesi, süreler, güvensizlik önergelerinin görüşülmesi usulü, güvensizlik oylarının sayısı ayrıntılarıyla açıklanarak, gensoru önergesinin Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmesine ilişkin ilkeler tespit edilmiştir.

Anayasa'nın 99 uncu maddesinin son fıkrasında gensoru ile ilgili diğer hususların bu ilkelere uygun olmak kaydıyla ve Meclis çalışmalarının dengeli olarak yürütülmesini sağlamak üzere İçtüzük'te belirleneceği ifade edilmesine karşın, İçtüzük'ün "Gensoruda Usul" başlığını taşıyan ve dört fıkradan oluşan 106 ncı maddesinin birinci fıkrası, Anayasa'nın 99 uncu maddesinin birinci fıkrasıyla aynı, ikinci fıkrası, Anayasa'nın 99 uncu maddesinin ikinci fıkrasının başlangıcıyla aynıdır. Dördüncü fıkrası, görüşmelerin Anayasa'nın 99 uncu maddesi hükümlerine göre yapılacağını belirterek Anayasa'ya atıf yapmaktadır. İçtüzük'ün Anayasa'dan tek farkı, "*Gensoru önergesi beş yüz kelimedenden fazla ise, imza sahipleri beş yüz kelimeyi geçmeyecek bir özet bu önergeye eklemek zorundadırlar. Genel Kurulda bu özet okunur.*" hükmünü içeren üçüncü fıkradır. Görüldüğü üzere, İçtüzük'te Anayasa'dan farklı bir hükme yer verilmemiş, gensoru mekanizması anayasal bir kurum olarak oluşturulmuştur.

Kanun koyucunun gensoru mekanizmasını ayrıntılı bir biçimde Anayasa'da düzenlemesinin sebebi, gensoru mekanizmasının 1924 Anayasası döneminde işletilememiş olmasıdır. Bu dönemde yürürlükte bulunan İçtüzük uyarınca bir gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı, Meclis tarafından görüşmesiz olarak kararlaştırılmaktaydı. Çok partili siyasal hayata geçilmesinden sonra⁴⁰ güçlü bir tek parti hükümetinin işbaşında olması nedeniyle, Meclis çoğunluğu her zaman muhalefetçe verilen gensoru önergelerinin gündeme alınıp görüşülmesini reddetmiştir. Bu da gensoruya konu teşkil eden olay üzerinde bir görüşme açılmasını ve muhalefetin gensoru yoluyla sesini duyurabilmesine engel olmuştur. 1961 Anayasası yapılırken, çoğunluğu elinde bulunduran iktidarın gensoru mekanizmasının işletilmesinin engellemesini önleyebilmek için ayrıntılı bir düzenleme yapılmıştır. Önceki dönemde şikayetlere neden

⁴⁰ 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu ilk dönemlerde tek partili siyasal hayatın mevcudiyeti, yasama ve yürütme organlarının benzer siyasi düşüncelere sahip kişilerden oluşmasına ve gensoru kurumunun çok az kullanılmasına neden olmuştur.

olan, önerenin görüşülmeden reddedilmesini önlemek için gündeme alma görüşmesi oluşturularak, muhalefetin sesini duyurabilmesine imkan tanınmak istenmiştir. 1961 Anayasası'nda yer alan bu düzenlemeler 1982 Anayasası tarafından da aynen kabul edildiği için, genel düzenlemenin anayasada yer alması, işleyişe ilişkin ayrıntılı düzenlemelere içtüzükte yer verilmesi söz konusu olmamıştır.

Gensorunun hukuki niteliğine bakacak olursak, Türkiye Büyük Millet Meclisinin denetim yetkisinin mahiyetinin incelenmesi gerekir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkilerinin gösterildiği Anayasa'nın 87 nci maddesinde Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek de sayılmıştır. Bu da demektir ki; Anayasa, Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetleme "*yetkisi*" ve "*görevi*"ni TBMM'ye vermiştir. O halde TBMM, hükümeti denetleme yetkisini Anayasa'dan almaktadır. Bu yetkinin ortadan kaldırılması ancak anayasa değişikliği ile mümkün olabilecektir.

Meclisin denetleme yetkisini kullandığı araçların sayıldığı Anayasa'nın 98 inci maddesinde gensoruya da yer verilmiştir. Mevcudiyeti anayasal güvenceye kavuşturulmuş gensoru kurumunun işleyişine Anayasa'da ayrıntılı bir biçimde yer verilmesi yasa koyucunun, meclisin siyasal denetim görevini tizlikle yerine getirebilmesini sağlamaya çalıştığını göstermektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gensoru önergesinin verilmesinden, güvensizlik önergesinin kabul edilip hükümetin veya bakanın görevinden düşürülmesine kadar geçen her aşama, organik ve fonksiyonel anlamda yasama tasarrufudur. Bu nedenle gensoru kurumunu, yürütme ve yargı organlarının herhangi bir kurumu ile karşılaştırmak doğru olmayacaktır. Yukarıda belirtildiği üzere, gensoru kurumu parlamenter hükümet sisteminde parlamentonun kendi içerisinde çıkarıldığı hükümeti yürütmekte olduğu siyaset dolayısıyla güvensizliğini gösterip görevinden almasıdır. Bu nedenle gensoru kurumu, vatandaş üzerinde hak ve yükümlülük doğurmayan ve kural olarak parlamento dışında uygulama olanağı bulunmayan İçtüzük'te düzenlenmiştir.

Gensoru, parlamento hukukuna ait bir kavramdır ve gensorunun bütün aşamalarının bilinen parlamento hukuku kavramları ile açıklanması olanaklıdır. Zira TBMM'nin, herkesin uymak zorunda olduğu genel ve soyut kurallar getiren kanun ve kanun hükmünde kararname dışında, olumlu veya olumsuz olarak iradesini ortaya koyduğu her türlü işlemler (TBMM Kararı) niteli-

ğindedir.⁴¹ Bu açıdan değerlendirildiğinde, gensorunun gündeme alınıp alınmaması kararı ile gensoru veya güven istemi sonucu Bakanlar Kurulu veya bir bakan hakkında güven veya güvensizlik kararı, vatandaşlar için uyulması zorunlu genel hukuk kuralları koymadığından ve TBMM’de yapılan bir oylama sonucunda ortaya konulduklarından TBMM Kararıdır. Gensoru sonucunda Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülmesine dair kararlar, Resmi Gazete’de Yayımlanacak Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararları, Meclisin Yapıtığı Seçimlerin Sonuçları, Başkanlık Divanı Kararları Hakkında Yönetmelik’in 3 üncü maddesi uyarınca Resmi Gazete’de yayımlanmaktadır. TBMM Kararlarının, yasama dokunulmazlığının kaldırılması ve milletvekilliğinin düşmesi kararları hariç olmak üzere yargı denetimi dışında olduğu göz önüne alındığında, gensoruya ilişkin TBMM Kararlarının da Anayasa Mahkemesine götürülemezliği açıktır.

5. Gensorunun Konusu ve Kapsamı

Gensoru, uygulamış olduğu siyasal politikalarından dolayı bir bütün olarak Bakanlar Kurulunun veya kendi yetki alanındaki işlerden dolayı bir bakanın parlamento tarafından denetlenmesini sağlayan araçtır. Sonucunda Bakanlar Kurulu veya bir bakanın görevinden düşürülmesine yol açabileceği düşünüldüğünde, parlamenter denetim araçlarının en etkili olduğu söylenebilir. Diğer parlamenter denetim aracı olan meclis soruşturmasında, Bakanlar Kurulu veya bakanın görevinden düşmesi sadece cezai sorumluluğu gerektiren durumlarda söz konusu olmaktadır.

Yürütme organının siyasal denetimini gerçekleştirmek gensoru önergesinin temel amacı olsa da, farklı amaçları gerçekleştirmek üzere gensoru önergesi verilebilir. Kamuoyunun veya seçmenlerin beklentilerini yerine getirebilmek, bunların dikkatlerini gensorunun konusuna çekebilmek, çıkmasının istenmediği bir kanunun Genel Kurul gündemine gelmesi halinde Meclis çalışmalarını engelleyebilmek, diğer bilgi edinme ve denetim araçlarının iyi işlemediği durumlarda ilgili konuyu Genel Kurul gündemine taşıyabilmek* vb.

* Maraş Milletvekili İbrahim Öztürk; “...bir noktaya da işaret etmek istiyorum ve gensoru önergesi veren arkadaşları bir yerde haklı buluyorum. Çünkü, soru, genel gö-

bu amaçlar arasında sayılabilir. Bu bağlamda gensoru önergelerinin konusunun büyük oranda, önergeyi veren siyasi partinin önceliklerini ve seçmen tabanının beklentilerini yansıttığı söylenebilir. Örnek vermek gerekirse, Türkiye İşçi Partisi gündelikçi, ortakçı, yarıcı, işçi gibi emek gücüyle hayatlarını idame eden insanların sorunlarına dair pek çok önerge vermiştir. 1982 Anayasası döneminde tarımla uğraşanların ve küçük esnaf kesiminin sorunlarına dair verilen önergelerin çoğunluğunu Doğru Yol Partisi'ne mensup milletvekilleri vermiştir. Milli Selamet Partisi'nin AB üyeliğine karşı olumsuz tutumu, bu parti tarafından verilen önergelerde açık bir biçimde görülmektedir.

Anayasanın 112 nci maddesi uyarınca, hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden Bakanlar Kurulu topluca, kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de her bakan ayrıca sorumludur. Bu doğrultuda parlamento, hükümetin uyguladığı genel siyasetten ötürü başbakan veya Bakanlar Kurulunun tamamı hakkında vereceği gensoru önergesi ile Bakanlar Kurulunu, her bir bakanın kendi görev alanında uyguladığı siyasetten ötürü de o bakan hakkında vereceği gensoru önergesi ile ilgili bakamı görevinden düşürebilir. Ancak siyasal işlem ve eylemlerin hangisinin hükümetin genel politikasının, hangisinin bir bakanın görev alanının içine girdiğinin tespiti her zaman kesin olarak belirlenemez. Gensoru önergesinin konusunu oluşturan olay, bir açıdan hükümetin genel siyaseti içerisinde değerlendirilirken, bir başka açıdan bakanın kendi görev alanı içerisinde değerlendirilebilir. Bunun sebebi, parlamenter sistemde hükümetin uygulanacak olan siyasetin genel çerçevesini çizmesi, bakanların hükümetten bağımsız siyaset yapmayıp belirlenmiş olan genel siyasetin kendi görev alanlarına giren kısmını yürütmesidir.⁴²

rüşme ve meclis araştırması gibi müesseseler iyi işletilemediği için, üyeler konuları biran önce görüşmek maksadıyla gensoru müessesesine müracaat etmek mecburiyetinde kalıyorlar. Mesela, bundan aylarca önce şahsen benim verdiğim ve belki de birçok arkadaşların verdiği yazılı sorulara dahi bugüne kadar cevap verilmiş değildir. Nerede kaldı ki, Meclis gündeminde meclis araştırması, genel görüşme vesaire gibi denetim müesseselerine ait ve denetim müesseselerini ilgilendiren önergeler sıra beklemekte ve bu gidişle de belki bu dönem böylece atlatılmış olacaktır..." diyerek, gensoru önergesi verme sebebini açıklamaktadır. MMTD, D.3, C.9, B.32, 08.01.1971, s. 666.

⁴² E. ONAR, "1982 T.C. Anayasasında Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hükümeti Denetleme İşlevi", 6. Milli Egemenlik Sempozyumu, Milli Egemenlik ve TBMM, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları No:48, Ankara, s. 42.

Bu konuda verilebilecek en iyi örnek Dışişleri Bakanlığı görevini yapmakta iken gensoru önergesi sonucunda görevinden düşürülen Hayrettin Erkmen'in savunmasıdır. Hayrettin Erkmen aşağıdaki ifadeleriyle şahsı adına verilen önergenin hükümet adına verilmesi gerektiğini belirtmektedir:

“...benim özel, şahsi bir dış politikam yoktur ve olamaz; hiçbir dışişleri bakanının şahsi ve özel bir dış politikası olamaz. Dışişleri bakanlarının görevi, mensup olduğu hükümetin tespit ettiği, Meclislerin tasvibine mazhar olmuş politikaları uygulamaktır. Eğer ondan inhiraf ederse, o zaman o politikayı yürütememenin sorumluluğunu, mevkiini terk etmekle öder. O da, hükümetin içinde önce, grubun içinde sonra hesaplanacak bir husustur.”⁴³

Uygulamaya baktığımızda açık bir biçimde bir bakanın görev alanına giren konularda dahi başbakan aleyhine gensoru önergeleri verildiği görülmektedir. Örneğin 21 inci Dönem Denizli Milletvekili Mehmet Gözlükaya ve 22 arkadaşı, tütün üreticilerini mağdur ettiği, Türk tarımını, çiftçisini ve hayvancılığı tasfiye etmeye yönelik politikalar uyguladığı iddiasıyla Başbakan Bülent Ecevit ve Bakanlar Kurulu üyeleri hakkında gensoru açılmasına ilişkin önerge vermişlerdir.⁴⁴

Anayasa ve İçtüzük'te gensorunun konusuna ilişkin bir sınırlama olmadığı gibi, bir bakanlığın görev alanına giren konularda Bakanlar Kurulunun aleyhine gensoru önergesi verilemeyeceğine dair sınırlama da bulunmamaktadır. Gensoru önergesinin verilmesi üzerine Meclis Başkanlığı tarafından yapılan denetimde, bu hususa vurgu yapılarak önergenin reddedilmesi veya değiştirilerek verilmesini istenmesi mümkün değildir. Bu durum ancak milletvekilleri tarafından değerlendirilip, ilgili önergenin gündeme alınması reddedilebilir.

Gensoru önergesi verilebilmesi için, ileri sürülen iddianın o bakanın görevde bulunduğu sırada ve göreviyle ilgili bir konuda olması gerekir. Bir kimse- nin bakanlık görevine gelmeden önce özel hayatıyla ilgili hal ve hareketlerinin, bakanlık görevi sırasında gensoru konusu yapılmaması gerekir. Hatta kişinin bakanlık görevini sürdürdüğü sırada özel hayatında görülebilecek şaibe, uygunsuzluk vb. durumlar dahi gensorunun konusu olmamalıdır. Böyle bir

⁴³ MM Tutanak Dergisi, D.5, C.16/1, B.126, 28.08.1980, s. 785.

⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, D.21, C.85, B.60, 01.02.2002, s. 47-49.

durumda yapılabilecek parlamenter siyasal denetim, bakanları seçebilen ve gerektiğinde cumhurbaşkanıyla birlikte görevinden alabilen başbakanın, kendisine siyasal bir sorumluluk olarak verilen bu görevi layıkıyla yerine getiremediği gerekçesiyle gensoru önergesinin hedefi haline getirilmesidir.

6. Gensorunun Diğer Denetim Yolları İle Karşılaştırılması

Gensorunun konusunun ve kapsamının anlaşılabilmesi, işlevinin tam olarak ortaya konulabilmesi için diğer denetim yolları ile kıyaslanması ve farklılıklarının ortaya konulması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda, çalışmanın bu bölümünde diğer denetim yolları ile karşılaştırılması yapılacak ve gensoru kurumunun sınırlarının belirginleştirilmesine çalışılacaktır.

Soru, genel görüşme ve meclis araştırması Meclisin bilgi edinme araçlarıdır. Gensoru ve meclis soruşturması ise Meclisin hükümeti denetlemede kullandığı araçlardır. İçtüzük'te de soru tanımlanırken, “..bilgi istemekten ibarettir.”, meclis araştırması tanımlanırken, “ ..bilgi edinilmek için yapılan incelemeden ibarettir.”, genel görüşme tanımlanırken, “ ..belli bir konunun TBMM Genel Kurulunda görüşülmesidir.” ifadeleri bu üç aracın parlamento tarafından bilgi edinmede kullanılacağını göstermektedir.

Gensoru ve meclis soruşturmasının Anayasa'da ayrı maddeler olarak düzenlenmesi (99 uncu ve 100 üncü maddeler), sonucunda yürütme organı üyelerine yaptırım uygulanması nedeniyle, bu iki araç parlamentonun Bakanlar Kurulunu denetlemede kullandığı araçlardır.

Gensoru önergesi verebilmek için bir siyasi parti grubu veya en az yirmi milletvekili gerekirken, soru önergesi vermek için bir milletvekili, genel görüşme ve meclis araştırması önergesi vermek için hükümet, bir siyasi parti grubu veya en az yirmi milletvekili, meclis soruşturması önergesi verebilmek için TBMM üye tamsayısının en az onda biri gerekmektedir.

Soru, bir genel görüşmeye ve oylamaya yol açmaması bakımından gensorudan ayrılır. Soru bir milletvekili ile sorunun muhatabı bakan arasında görüş alışverişi olduğu halde, gensoru görüşmelerine bütün Meclis üyeleri katılır. Soru siyasal sorumluluğa yol açan bir kurum olmadığı için, soru hakkı hükümetin ancak birinci meclis önünde sorumluluğunu kabul eden çift meclisli parlamenter rejimlerde ikinci meclisler tarafından da kullanılabilen bir haktır.

Genel görüşme ile gensoru arasındaki farkın, Meclisin gensoru sonucunda kanaatini gösterir bir oylama yapması olarak gösterilmesi doğru değildir. Çünkü genel görüşme ardından Meclis kanaatini gösterir bir oylama yapabilir. Aradaki fark, Meclisin kanaatini gösterir oylamanın hükümetin siyasi sorumluluğuna yol açmamasıdır.

Genel görüşme gensoruda olduğu gibi, siyasi sorumluluğa neden olmaya-
rak hükümeti görevinden düşürülme tehlikesi ve huzursuzluk içinde bırakmaz. Disiplinli bir parti çoğunluğunun mevcut olduğu ülkelerde bu çoğunluk, genellikle gensoru kurumunu işletmeye taraftar olmadığı halde, siyasi bir yaptırım uygulamasını içermeyen genel görüşme karşısında daha müsamahakar davranabilir. Aynı zamanda genel görüşme, istikrarsız, çok-partili rejimlerde meclise hükümeti düşürmeden eleştirme imkanı sağlamak suretiyle, kabine istikrarsızlığını bir dereceye kadar azaltabilir.⁴⁵

Gensoru ile meclis soruşturması arasındaki en önemli fark, bunların sonuçları yönünden ortaya çıkmaktadır. Gensoru sonucunda görevi başında bir bakanın veya hükümetin siyasi sorumluluğu doğabilir, yani bunlar görevlerinden düşürülebilir. Meclis soruşturması ise görevine devam etmekte olan veya görev süresi bitmiş bakanların, görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara yönelik parlamentonun duyduğu şüphe üzerine Yüce Divana sevk edilmesidir. Böylelikle ilgili bakanın cezai sorumluluğu doğar.

7. Gensoru Önergelerinin Etkinliği

Sonuçları itibariyle parlamenter hükümet sisteminin en etkili denetim aracı olmasına karşın, gensoru sürecinin işletilip bakanın veya Bakanlar Kurulunun görevinden düşürülmesi çoğunlukla mümkün olmaz. Çünkü parlamenter sistemlerde devlet başkanı, hükümet kurma yetkisini parlamento içerisinde en yüksek temsil gücüne sahip olan siyasal partinin genel başkanına vermektedir. Hükümet, siyasal programını parlamentoda açıkladıktan sonra parlamentonun çoğunluğunun güvenoyunu alarak görevine başlamaktadır. Son olarak bakanın veya Bakanlar Kurulunun görevinden düşürülmesi halinde ortaya çı-

⁴⁵ E. ÖZBUDUN, *Parlamenter Rejimlerde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları*, s. 57.

kabilecek siyasal istikrarsızlığı önleyebilmek için güvensizlik önergesinin kabulünün Meclis üye tamsayısının salt çoğunluğu tarafından kabul edilmesi gerekliliği, bazı ülkelerde yapıcı güvensizlik oyu mekanizmalarının mevcudiyeti, gensoru önergelerinden sonuç elde etmeyi zorlaştırmaktadır.

Uygulamada gensorunun etkililiğini saptayabilmek için, ülkemizde verilmiş olan ve sonucunda verilme hedefine ulaşmış olan gensoruları incelemek gerekmektedir. Anayasa tarafından “*demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları*” olarak (1982 Anayasası 68/2) tanımlanan siyasal partilerin parlamentoda yer alabildiği, çok partili siyasal hayatın başladığı 1950’den yirmi üçüncü yasama döneminin sonuna kadar 353 adet gensoru önergesi verilmiştir. Bunların içerisinde 5 adet önergenin sonucunda 2 bakan ve 2 Bakanlar Kurulu görevlerinden düşürülmüştür.

Cumhuriyet tarihinin ilk düşürülen hükümeti V. Demirel Hükümeti’dir. Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi koalisyonundan oluşan V. Demirel Hükümeti yaklaşık 5 ay görevde kalmıştır. VI. Demirel Hükümeti’nin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen gensoru sonucunda düşürüldüğünde, Millet Meclisinde hiçbir parti tek başına hükümeti kuracak kadar güce sahip değildir. 1997 yılında Devlet Bakanı Güneş Taner ve Başbakan Mesut Yılmaz görevlerinden düşürüldüğünde, ANAP–DSP–DTP–Bağımsızlar Koalisyonu tarafından kurulmuş III. Yılmaz Hükümeti işbaşındaydı. Gensoru önergelerinin başarıya ulaştığı hükümetler incelendiğinde bunların koalisyonlardan oluşan azınlık hükümetleri olduğu görülmektedir. Parlamentoda çok sayıda siyasal partinin temsil edildiği ve çoğunluğun desteklediği güçlü bir hükümetin olmadığı siyasal buhran zamanlarında, hükümete dışarıdan destek veren siyasal partiler çeşitli amaçlar doğrultusunda bu desteklerini çekebilmekte ve gensoru önergesi yoluyla hükümetin veya bakanların görevlerinden düşürülmelerinde rol oynamaktadırlar.

Bütün bunların yanında bir husus daha dikkati çekmektedir. Yürütme organının güçlü bir parlamenter desteğe sahip olduğu tek parti iktidarı dönemlerinde gensoru önergelerinin etkililiği ortadan kalktığı gibi, önerge sayısı da ciddi bir biçimde düşmektedir. Örneğin Demokrat Parti’nin parlamentoda çoğunluğa sahip olduğu 1954-1960 yılları arasında verilen önerge sayısı 9’dur. Anavatan Partisi’nin parlamentoda çoğunluğa sahip olduğu 1983-1987 yılları arasında verilen önerge sayısı 3’tür. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin parlamentoda

çoğunluğa sahip olduğu 2002-2007 yılları arasında verilen önerge sayısı 8, 2007-2011 yılları arasında 13'tür.

Yürütme organının parlamenter desteğinin güçlü olmadığı, parlamentoda temsil edilen siyasi parti sayısının çok olduğu, özellikle koalisyon hükümetlerinin işbaşında olduğu dönemlerde gensoru önergeleri etkili bir biçimde olmasa da yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. 18 inci ve 19 uncu yasama dönemlerinde (1987-1996 arası) verilen gensoru önergesi sayısı 70'tir. 1977-1980 arasında verilen önerge sayısı 69'tur.

Gensoru önergelerinin etkililiğinin belirlenmesinde temel kriter, önergenin hedefini oluşturan bakan veya Bakanlar Kurulunun görevinden düşürülmesi olsa da, hakkında gensoru önergesi verilen bakan veya Bakanlar Kurulu, gensorunun gündeme alınmasının kabul edilmesi durumunda istifa etmeyi tercih edebilmektedir. Böylelikle, parlamento tarafından güvensizlik oyuyla görevinden düşürülmeyi beklemeksizin kendisi görevinden ayrılmaktadır. Bu tür durumlarda da gensoru önergesinin amacına ulaştığını kabul etmek gerekir. Çünkü normal koşullarda siyasi sorumluluk gereği kendiliğinden istifa edilmesi uygulamasının yerleşik olmadığı ülkemizde, gensoru önergesi yoluyla ilgili bakan veya Bakanlar Kurulu istifaya zorlanmaktadır, en azından istifa edilmesinde gensoru önergesi yolunun işletilmesinin payı bulunmaktadır.

Millet Meclisinin 5 inci yasama döneminde 11/54, 11/55, 11/56 ve 11/57 esas numaralı önergelerin hedefi olan Sosyal Güvenlik Bakanı Hilmi İlgüzar ve 11/65 esas numaralı önergenin hedefi olan İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil, haklarında verilen gensoru önergelerinin gündeme alınması kararını müteakiben istifa etmişler, önergeler görüşmeler yapılamadan işlemde kaldırılmıştır.⁴⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 19 uncu yasama döneminde 11/1 ve 11/2 esas numaralı önergelerin hedefi olan Devlet Bakanı Güler İleri, gündeme alma kararının ardından istifa ettiğinden, önerge görüşülmesine gerek kalmadığı gerekçesiyle işlemde kaldırılmıştır.⁴⁷ 20 nci yasama döneminde 11/1 esas numaralı önergenin gündeme alınması kabul edilmiş, görüşmelerden önce Başbakan Mesut Yılmaz istifa ettiğinden önerge işlemde kaldırıl-

⁴⁶ MMTD, D.5, C.12/1, B.101, 07.06.1979, s. 609.

⁴⁷ TBMMTD, D.19, C.4, B.40, 25.02.1992, s. 338.

mıştır.⁴⁸ 20 nci yasama döneminde 11/5 esas numaralı önerenin hedefi olan İçişleri Bakanı Mehmet Ağar⁴⁹ ile 21 nci yasama döneminde 11/13 esas numaralı önerenin hedefi olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer, gündeme alma kararının ardından istifa ettiklerinden önergeler görüşülmesine gerek kalmadığı gerekçesiyle işlemde kaldırılmıştır.⁵⁰

Ayrıca gensorunun verilme sebeplerini oluşturan, halkın dikkatinin gensorunun konusuna çekilmesi, seçmen tabanının beklentilerinin yerine getirilmesi veya beklentilerinin şekillendirilmesi, hükümetin çalışmalarının yönlendirilmesi, aynı zamanda hükümeti de oluşturmuş olan iktidar partisinin itibar kaybetmesini sağlayarak bir sonraki seçimlerde avantaj elde edilmesi vb. amaçlar da, gensoru önergesinin dolaylı da olsa etkisini artırıcı unsurlar olarak kabul edilebilir.

8. Sonuç

Ülkemiz hukuki mevzuatında kavram olarak 1876 Kanun-u Esasi'den ve 1877 Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi'nden, kurum olarak 21 Ağustos 1909 değişiklikleri ile Kanun-u Esasi'den bu yana varolan gensoru mekanizması, süreç içerisinde çeşitli değişikliklere uğrayarak günümüzdeki haline ulaşmıştır. Yürütme organının parlamento karşısında siyasal sorumluluğunu ortaya koyabilecek tek araç olan gensoru, anayasal dayanağa sahiptir. Uygulandığı süre içerisinde (21.08.1909-01.06.2011 tarihleri arasında) 453 adet gensoru önergesi verilmiş, bunların sonucunda 2 hükümet ve 3 bakan düşürülmüş, 1 başbakan ve 5 bakanın istifa etmesinde rol oynamıştır.

Yüz yıldan daha fazla bir geçmişe sahip olan gensoru kurumu, uygulamada karşılaşılan güçlüklerin giderilmesine yönelik mevzuat değişiklikleri ve sıklıkla kullanılması neticesinde parlamento ve milletvekillerince edinilen tecrübeler sayesinde mevcut durumuna ulaşmıştır. Son dönemlerin tutanakları incelendiğinde, usul tartışmalarının yaşanmadığı, Başkanlık Divanı ve milletve-

⁴⁸ TBMMTD, D.20, C.6, B.59, 06.06.1996, s. 375.

⁴⁹ TBMMTD, D.20, C.13, B.16, 12.11.1996, s. 417.

⁵⁰ TBMMTD, D.21, C.62, B.94, 01.05.2001, s. 67.

killerinin işleyiş hakkında bilgi sahibi olduğu, oturmuş bir gensoru uygulaması görülmektedir.

Ülkemizde gensoru kurumu ayrıntılı bir biçimde Anayasa'da düzenlenmiş, İktüzük'te Anayasa'ya gönderme yapılmıştır. Halbuki genel esasların Anayasa'da belirtilmesi, işleyişe ilişkin ayrıntılı düzenlemelere İktüzük'te yer verilmesi gerekirdi. Yapılacak bir değişiklikte Anayasa'da bulunan, gensorunun işleyişine ilişkin ayrıntılı düzenlemelerin İktüzük'e aktarılması uygun olacaktır.

Gensoru, doğurduğu sonuç itibarıyla parlamentonun diğer bilgi edinme ve denetim araçlarıyla gündeme getirilemeyecek önemde çok ciddi bilgiler, kanıtlar ve iddialar söz konusu olduğu zaman başvurulması gereken bir yoldur. Genel görüşme, meclis araştırması gibi yolların kullanılabilmesi durumlarda, içerik itibarıyla çok ciddi olması gereken gensorunun kullanılması öncelikle gensoru kurumunun, daha sonra parlamentonun itibarını kaybetmesine neden olabilecektir.

Gensoru önermeleri verildiği konuda ilgili bakanın veya hükümetin siyasal açıdan kendi kendisini değerlendirmesi için bir fırsattır. Önermelerde dile getirilen konuların bakan veya hükümet tarafından değerlendirilmesi, olası daha büyük siyasal sıkıntılarının ortaya çıkmasını engelleyebilecek, özellikle siyasal istikrarsızlığın yoğun olarak yaşandığı dönemlerde istikrarsızlığın daha da derinleşmesini önleyebilecektir.

Teorik olarak parlamenter hükümet sistemlerinde yasama organının yürütme organını denetlemede kullandığı araç olan gensoru kurumu, pratikte parlamento içerisinde iktidar partisine mensup olmayan milletvekillerinin yürütme kuvvetini de elinde bulunduran iktidar partisinin iş ve işleyişlerini denetlemede kullandığı araç formuna bürünmektedir. Zira, yasama ve yürütme kuvvetleri arasında yapılan ayrımlar, parti sistemlerinin ve mekanizmalarının işleyiş karşısında fiiliyatta ortadan kalkmıştır. Günümüzde genel seçimler kanalıyla parlamentoda halkı temsil edecek siyasal partiler belirlenmekte, bu partiler içerisinde hükümeti kurabilecek ve parlamento çoğunluğunun onayını alabilecek olan yürütme organını oluşturmaktadır. Bu da yasama ve yürütme organlarının meşruiyetini aynı kaynaktan almasına ve parlamento çoğunluğu ile hükümet arasında aynı siyasi partiye dahil olma şeklinde görülen bir özdeşlik ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İki ayrı gücü kullanan organların

parti bünyesinde bir araya gelmesi, görünürdeki ayrılığın “*biçimsel*” bir ayrılık olmasına; gerçekte, bu organların işlevsel yönden bütünleşmelerine yol açmaktadır.

Bu bağlamda, günümüzün siyasal rejiminin fiili işleyiş bakımından, yasa-yürütme ayrılığına değil, iktidar-muhalefet ayrılığına dayanan bir rejim olduğu söylenebilir. Çünkü iktidar partisi hükümet etmekte, muhalefet partisi denetlemekte ve halk da hakemlik yapmaktadır.⁵¹ İster parlamento tarafından yapılsın, isterse parlamento içerisinde yer alan muhalefet partileri tarafından yapılsın parlamenter siyasal denetim “*dolaylı*” bir denetimdir. Yürütme organının siyasal açıdan “*doğrudan*” denetimini yapan her zaman halktır. Seçimler, siyasal partilerin etkisiyle halkı temsil edecek milletvekillerinin seçiminden çok, devlet işlerini yürütecek hükümetin ve onun başı olan başbakanın seçilmesini ve dolayısıyla hükümet programının halkça onaylanmasını sağlamaktadır. Düzenli aralıklarla yapılan genel seçimler aracılığıyla halk yürütme organının eylem ve işlemlerini denetlemekte, başarısız bulduğu hükümetler yerine başarılı olacağını düşündüğü yenilerini görevlendirmektedir.

Hükümet aynı zamanda parlamentoda çoğunluğu oluşturan siyasal partinin üyeleri arasından belirlendiğinden, parlamentonun –yapısı değişmedikçe– desteğine sahiptir. Her ne kadar parlamenter sistem uygulamasında parlamentonun hükümet üzerindeki denetiminden bahsediyorsak da günümüz demokratik düzeneğinde denetim uygulamasının şekli değişmiş, halkın temsilcileri olan parlamenterlerin kamu yararını gerçekleştirmek üzere hareket eden yürütme organı üzerinde yaptığı denetimden, muhalefet partisinin iktidar partisi üzerinde gerçekleştirdiği denetime doğru bir kayış olmuştur. Duverger’in;

“Klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasal rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse çağdaş siyasal rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir fikir sahibi olur.”⁵²

⁵¹ S. TANİLLİ, Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş, 6. Basım, Say Yayınları, İstanbul, s. 364-365.

⁵² M. DUVERGER, Siyasi Partiler (Çev. Ergun Özbudun), 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 453.

tespiti, yasama organı tarafından yürütme organı üzerinde gerçekleştirilen denetim için de geçerlidir.

Görüldüğü gibi muhalefetin hükümetin sorumluluğunun ortaya konulmasında üstlendiği rol önemlidir. Çünkü parti disiplini ve dayanışması, iktidar partisi milletvekillerinin kendi hükümetleri üzerinde etkili bir denetim yapabilmelerini engeller. Ayrıca siyasal partiler, benzer siyasal fikirlere sahip milletvekillerine sahiptir. Aynı siyasal partinin parlamento çatısı altında faaliyet gösteren üyelerinin, bu siyasal partinin hükümeti oluşturan üyelerini, genel siyasetin yerine getirilmesi sırasında izlenen yolun veya yöntemlerin siyasal açıdan sorumluluk doğurduğu gerekçesiyle denetlemesi, görüş birliğinden kaynaklı olarak, çoğunlukla olası değildir. Bu durumda denetim araçlarının fiilen kullanılması görevi, muhalefet partisine mensup milletvekillerine düşmektedir. Bununla birlikte, toplumun çoğunluğunun desteklediği dış politika, terör olayları, korunmaya muhtaç gruplar vb. gibi konularda parlamentoda gensoru önergesinin görüşülmesinin kabul edilmesi, denetim görevinin yerine getirilmesinde olduğu kadar iktidar partisinin alternatif görüşler doğrultusunda politikasında çeşitlilik yapabilmesi ve parlamentonun etkililiğinin artırılmasında da yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA**I. Kitaplar ve Makaleler**

- ARSEL, İ., (1965), Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Mars Matbaası, Ankara.
- BAKIRCI, F., (2000), TBMM'nin Çalışma Yöntemi, İmge Kitabevi, Ankara.
- BAŞGİL, A. F., (1960), Esas Teşkilat Hukuku, Birinci Cilt: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, Fasikül I-II, Baha Matbaası, İstanbul.
- BİLGE, N., "Bakanların Görev ve Sorumluları", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 1953, Cilt 10, sayı 1-4.
- DUVERGER M., (1993) Siyasi Partiler (Çev. Ergun Özbudun), 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara
- GAZEL, A. A., (2007), Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim, Çizgi Kitabevi, Konya.
- GÖZLER, K., (2008), Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, 12. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- GÜNEŞ, T., (1956), Parlamenter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, Nezir Akbasan Matbaası, İstanbul.
- İBA, Ş., BOZKURT, R., (2004), 100 Soruda Parlamento, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- İBA, Ş., (2007), Osmanlı'dan Günümüze Meclis İçtüzük Metinleri, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara.
- İSLAM, N. L., (1966), Türkiye'de Gensoru ve Meclis Tahkikatı, Kardeş Matbaası, Ankara
- NEZİROĞLU, İ., (2008), Türk Parlamento Hukukunun Temel Kavramları, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- ONAR, E., (1977), Meclis Araştırması, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ONAR, E., (1990), "1982 T.C. Anayasasında Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hükümeti Denetleme İşlevi", 6. Milli Egemenlik Sempozyumu, Milli Egemenlik ve TBMM, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları No:48, Ankara.
- ÖZBUDUN, E., (1962), Parlamenter Rejimlerde Parlamentonun Hükümeti Murrakabe Vasıtaları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- ÖZBUDUN, E., (2002), Türk Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- SOYSAL, M., (1992), 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- TANİLLİ, S., (1990), Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş, 6. Basım, Say Yayınları, İstanbul.
- TÜLEN, H., (1999), Türk Anayasa Hukukunda Bakanların Cezai Sorumluluğu

ve Meclis Soruşturması, Mimoza Yayınları, Konya.

II. Diğer Kaynaklar

MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDELERİ
TBMM ZABIT CERİDELERİ
TEMSİLCİLER MECLİSİ TUTANAK DERGİSİ
MM TUTANAK DERGİLERİ
TBMM TUTANAK DERGİLERİ
www.tdk.gov.tr